

Dr Bosiljka Janjatović :

SINDIKALNI POKRET U JUGOSLAVIJI DO 1941. GODINE

Radi uspješnijeg ostvarivanja ciljeva i plana i programa Sindikalne škole Hrvatske, Savjet škole pristupio je izdavanju priručnika odnosno biblioteke »Sindikalna škola Hrvatske«. U sedam kola ove biblioteke svrstan je, za sada, tridesetak brošura koje obuhvaćaju više od osamdeset posto tematskih sadržaja plana i programa škole. Usporedo s razvojem Sindikalne škole Hrvatske, biblioteka će se popunjavati novim izdanjima — priručnicima.

Autori priručnika i organizatori izdavanja biblioteke pokušali su — sljedeći ciljeve škole, njen plan i program i posebno način rada odjeljenja škole — u tekstovima naznačiti samo bitne sadržaje uloge sindikata u ostvarivanju ustava i Zakona o udruženom radu. Pri tom su stalno imali na umu da će priručnici ispuniti svoju namjenu tek ako budu korišteni u procesu obrazovanja i osposobljavanja sindikalnih aktivista, u kojem dominira analiza vlastite prakse i u kojem se ostvaruje stalna suradnja polaznika, predavača i organizatora rada odjeljenja Sindikalne škole. Drugim riječima, značenje i uloga priručnika doći će do izražaja u načinu rada kojem je najbitnija pretpostavka aktivan pristup i odnos polaznika-sindikalnih aktivista u svladavanju plana i programa škole.

Iako namijenjeni i usmjereni prema programu Sindikalne škole Hrvatske, priručnici će korisno poslužiti i u nizu drugih oblika idejno-političkog osposobljavanja u našoj organizaciji, a također i za druge potrebe obrazovanja i osposobljavanja namijenjene boljem ostvarivanju ustava i ZUR-a. Posebno će priručnici odigrati značajnu ulogu kao stalan podsjetnik za rad velikog broja završenih polaznika Sindikalne škole Hrvatske i ostalih aktivista sindikalne organizacije.

Biblioteka »Sindikalna škola Hrvatske« istodobno je velik prilog razvijanju literature za potrebe sindikalne akcije u cjelini, što će dovesti do potpunijeg zadovoljavanja sve većih potreba za ovakvom literaturom u idejno-političkom osposobljavanju sindikalnih aktivista, organa i organizacija.

**Redakcijski odbor Savjeta
Sindikalne škole Hrvatske**

**Savez sindikata Hrvatske
Sindikalna škola**

Biblioteka: »Sindikalna škola Hrvatske«

Prvo kolo – broj 2

**Dr Bosiljka Janjatović: Sindikalni pokret u Jugoslaviji do
1941. godine**

Recenzent: Nenad Brkić

Izdavač: Sindikalna škola Hrvatske i NIU

»Radničke novine«

Za izdavača: Nenad Brkić

Luka Mitrović

Uredio: Marijan Grakalić

Korice: Nenad Čulić

Tehničko uređivanje: Stevo Terzić

Lektor: Vanja Graovac

Korektor: Marija Kanjir

Tisk: »Varteks« – RO Tiskara Varaždin

Dr Bosiljka Janjatović :

SINDIKALNI POKRET U JUGOSLAVIJI DO 1941. GODINE

POČETAK SINDIKALNOG POKRETA NA TLU JUGOSLAVIJE

(Kratak pregled)

U organiziranju radničke klase, u klasnoj borbi radnika za poboljšanje i promjenu njihova ekonomskoga, političkoga, kulturnoga, uopće socijalnog položaja, sindikati kao masovna, često i jedina legalna, radnička udruženja, imali su u povijesti radničkog pokreta na tlu Jugoslavije, u povijesti klasnih borbi, a imaju i danas, posebno značenje-često su glavni inicijatori i nosioci te organizatori ekonomske, pa i socijalno-političke borbe svih radnika, usko povezani s radničkim političkim partijama, osobito s Komunističkom partijom Jugoslavije od njezina osnutka sve do početka oružane socijalističke revolucije. Da bi se ta njihova uloga u promjeni društvenih odnosa što sistematskije objasnila, nužno je ukazati na nastanak sindikalnih organizacija u našem prostoru, na tlu Jugoslavije, jer je umnogome nasljeđe prošlosti određivalo djelovanje sindikata pod utjecajem Komunističke partije kao i odnose u samome sindikalnom pokretu. Jugoslavija, prva zajednička država jugoslawenskih naroda i narodnosti (što se u međuratnom razdoblju pojavljivala pod različitim nazivima – Država, odnosno Kraljevina SHS, a zatim Kraljevina Jugoslavija), naslijedila je različit stupanj razvijenosti proizvodnih snaga i odnosa iz čega su proizlazile razlike u ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, te uopće društvenoj razvijenosti pojedinih njezinih dijelova. Te su temeljne razlike umnogome odredile nastanak i dalji razvoj radničkog pokreta u cjelini, a, dakako, i sindikalnog pokreta kao njegova važnoga sastavnog dijela.

Proces nastanka i razvoja sindikata u jugoslavenskim zemljama do konstituiranja sindikalnih organizacija pod utjecajem KPJ

Sindikalno je udruživanje radnika uvijek bilo usko vezano uz razvoj radničkih političkih organizacija – bilo da mu je prethodilo, da je teklo usporedo ili da se razvijalo nakon njega. Ono je u jugoslavenskim zemljama do stvaranja prve zajedničke države jugoslavenskih naroda potkraj 1918. godine, do stvaranja Države, odnosno Kraljevine Srba, Hr-

vata i Slovenaca, imalo u svakoj zemlji koja je kasnije postala dijelom Jugoslavije svoj specifičan tok i razvoj. Sindikalno je udruživanje ovisilo o društveno-ekonomskim i političkim prilikama u svakoj od njih: poznato je da je velik dio područja buduće Jugoslavije bio podijeljen između Austro-Ugarske (Slovenija, Hrvatska, Vojvodina, dijelovi Srbije) i Turske (Makedonija, južni dijelovi današnje Srbije i dijelovi Crne Gore). Samostalne su bile jedino Srbija i Crna Gora, ali u neprestanom sukobu s ovim carevinama. Dok su dijelovi buduće Jugoslavije što su spadali pod Austro-Ugarsku imali razvijenije proizvodne snage i proizvodne odnose koji su označavali ubrzani razvoj kapitalizma, u dijelovima pod-vrgnutima Turskoj kapitalistički su proizvodni odnosi bili tek u začetku. Ta se ekomska situacija odrazila i na strukturu i položaj radničke klase, na njezino sindikalno i političko organiziranje, a ono je opet bilo u uskoj vezi s općim političkim prilikama u svakoj od tih zemalja.

Radnički pokret u nas, njegove političke i sindikalne organizacije kao i akcije, iako je imao svojih specifičnosti zbog posebnosti društveno-ekonomskih uvjeta, razvijao se ipak u sklopu općih tokova međunarodnoga, prije svega evropskoga radničkog pokreta. Specifičnost se sastojala u tome što je radnička klasa u uvjetima nerazvijenog kapitalizma, bolje rečeno u kapitalizmu koji se tek počinjao intenzivnije razvijati, bila malobrojna, čak i nesvesna potreba da se politički i sindikalno organizira. Uz to su ideje radničkog pokreta (marksizam kao revolucionarna teorija i socijalističke ideje) dolazile u naše zemlje sa zakašnjenjem u odnosu prema Evropi, pa su i radničke političke i sindikalne organizacije kasnile i često se razvijale pod utjecajem drugih (tako npr. u Sloveniji i Hrvatskoj pod utjecajem austro-marksizma), starijih radničkih pokreta.

U drugoj polovini XIX stoljeća, ubrzanjim razvojem kapitalizma i njegovim prijelazom u zrelu fazu u cijeloj Evropi, a dakako i u svijetu, radnička klasa počinje jačati brojčano i akcijski. Ona stvara vlastite političke i sindikalne organizacije koje okupljaju masovno članstvo: kao što je poznato u Londonu je 1864. godine stvorena Prva internacionala s K. Marxom na čelu (kojem se uskoro pridružio i F. Engels). Zadaća Prve internationale bila je, kako je pisao Marx, »stvarna organizacija radničke klase za borbu« – umjesto »socijalističkih i polusocijalističkih sekti«. Osnova te međunarodne organizacije proletarijata, koji se od tada

organizira ne samo unutar jedne zemlje nego i na međunarodnom planu, bila je klasna borba usmjerenja na rušenje kapitalizma i uspostavljanje vlasti radničke klase posredstvom diktature proletarijata i kroz socijalističku, proletersku revoluciju. Inzistiralo se na tome da oslobođenje radničke klase mora biti njezino vlastito djelo. Za godinu dana postojanja Prva internacionala je imala više od 20.000 članova u razvijenim evropskim zemljama – Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Nizozemskoj i drugima.

U toku svoga postojanja – prestala je s radom 1876. godine nakon pada Pariške komune (1871. godine), tog primjera ne samo herojstva francuskih radnika nego i sposobnosti radničke klase da izbori svoju vlast, i nakon pojačanog terora buržoazije u svim evropskim zemljama – Internacionala se bavila mnogim vitalnim pitanjima programa i organizacije političkih i sindikalnih radničkih organizacija, a također i najakutnijim društvenim problemima. Tako je ona, prema Lenjinovim riječima, »udarila temelje međunarodnoj organizaciji radnika da bi ih pripremila za revolucionarni napad na kapital«.

Od 1848. (od pojave **Komunističkog manifesta**) do 1871. godine u Evropi je vrijeme snažnog okupljanja i revolucionarnog djelovanja radničke klase. Nakon toga nastupa razdoblje relativne stagnacije, ali zapravo priprema radničke klase i njezina pokreta za odlučujuće okršaje s buržoazijom. U toj se fazi sve više širi marksizam, kao idejno-teorijska podloga masovnih radničkih partija, te sindikalnih organizacija, koje intenzivno sudjeluju u političkom i društvenom životu pojedinih evropskih zemalja i Amerike. Javljuju se žestoki štrajkaški pokreti, u kojima se okupljaju mase radnika. Tako je u tom vremenu osnovana Njemačka socijaldemokratska partija (1875), Socijalistička radnička partija SAD (1877), Radnička partija Francuske (1879), Austrijska socijaldemokratska partija (1888), a uz njih su djelovale i odgovarajuće sindikalne organizacije. Osnovana je zatim i Druga internacionala u Parizu 1889. godine pod neposrednim vodstvom F. Engelsa. Tada je donesena i odluka da se Prvi maj, u znak sjećanja na krvoproljeće u Chicagu 1886. godine, obilježava svake godine kao dan borbe za radnička ekonomski i politička prava. Druga internacionala nastala je u vrijeme relativno mirnog razdoblja u razvoju kapitalizma, ali već krajem devedesetih godina XIX stoljeća kapitalizam prelazi u svoj posljednji stadij razvoja – u impe-

rijalizam. Buržoazija nastoji promijeniti političku kartu svijeta kako bi stekla nova tržišta i ojačala svoj položaj ne samo u vlastitoj zemlji nego i u drugim zemljama, pogotovu onima bogatima sirovinama, koje bi tako pretvorila u svoje kolonije. Sve se više zaoštravaju unutrašnje suprotnosti u pojedinim zemljama – čime nastaju pretpostavke za socijalističke revolucije. Do tog su vremena radnički pokreti u većini zemalja vodili legalnu političku borbu, vodili su bitke za slobodu legalnog djelovanja i slobodnog stvaranja političkih i sindikalnih organizacija, tražili su jednako prava glasa za sve, a posebno su inzistirali na radničkom zakonodavstvu. Postignuti su i određeni uspjesi, pa je to dovelo do uvjerenja da i dalje treba nastaviti tim putem. No prelaskom kapitalizma u imperijalizam, što je rezultiralo jačanjem političke reakcije svake vrste, buržoazija počinje ofanzivu i na radnički pokret, pa nova situacija traži i novo ponašanje. Većina partija ne mijenja ipak svoj način ponašanja: u mnogim se javljaju i jačaju oportunisti, koji otvoreno govore i rade protiv diktature proletarijata i proleterske revolucije i traže reviziju marksizma kao zastarjele teorije. Njima su bliski centristi (centrumaši) koji su samo na riječima za revoluciju, ali je svojim ponašanjem u stvari odbijaju i koče (takvi su, npr., K. Kautsky, O. Bauer – u Austriji; R. Macdonald, A. Thomas u Engleskoj i drugi). Jedino se lijeve struje, od kojih su najdosljedniji boljševici u Rusiji pod vodstvom Lenjina, te Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht u Njemačkoj socijaldemokratskoj partiji, Šrpska socijaldemokratska partija i neke druge, posebno od početka XX stoljeća, i dalje izjašnjavaju za revolucionarni preobražaj društva. Ta su podvajanja u radničkom pokretu došla do izražaja i u prvome svjetskom ratu kad su mnoge socijaldemokratske i socijalističke partije pod parolom »zaštite domovine« dale podršku svojim buržoazijama u njihovoj imperijalističkoj politici. Početkom prvoga svjetskog rata Druga je internacionala prestala postojati. Ljevica u međunarodnome radničkom pokretu, u kojoj su boljševici bili najdosljedniji i najorganiziraniji – proveli su prvu socijalističku revoluciju u svijetu, oktobarsku revoluciju 1917. godine – počela se sve više odvajati od desnih struja, pa je tokom prvoga svjetskog rata došlo do rascjepa u međunarodnome radničkom pokretu i njegove oštре podjele. U ožujku 1919. godine stvorena je Treća internacionala ili Komunistička internacionala (Kominterna) koja je ujedinila ljevicu u međunarodnom

radničkom pokretu na načelima beskompromisne klasne borbe i na programu revolucionarnog preobražaja društva posredstvom socijalističke revolucije. Socijaldemokratske, odnosno socijalističke partije okupile su se u obnovljenoj Drugoj, odnosno kasnije Bernskoj internacionali (Druga i po internacionala), ocijenivši da je revolucija stvar budućnosti i da se reformama građanskog društva može poboljšati položaj radničke klase.

Sindikalno udruživanje radnika s ciljem da se zaštićuju i unapređuju privredni, socijalni, pravni i drugi interesi radnika bilo je u uskoj vezi s razvojem političkog organiziranja radničke klase. Radnička klasa kapitalističkih zemalja Evrope stjecala je pravo na sindikalno udruživanje uglavnom u drugoj polovini XIX stoljeća (u Engleskoj je to pravo izbora 1824., ali u Francuskoj 1864. i 1884. godine – da bi nakon toga do kraja stoljeća to postigla i u drugim zemljama). Razne struje u Prvoj internacionali različito su shvaćale pitanja sindikalnog organiziranja. Dok su Marx i Engels naglašavali da su sindikati značajna karika u klasnoj borbi proletarijata na njegovu putu socijalnog oslobođenja i, prema tome, moraju biti čvrsto vezani uz političko djelovanje, druge su struje, npr. lasolovci, negativno ocjenjivali ekonomsku borbu, a prudonisti i tredunionisti su odbijali povezivanje ekonomske i političke borbe. Do 1901. godine postojala je jedinstvena međunarodna konfederacija sindikata vezana uz Drugu internacionalu. Te je godine ona izdvojena u Međunarodni sindikalni sekretarijat – tzv. Amsterdamsku sindikalnu konfederaciju. Nakon završetka prvoga svjetskog rata stvorena je, odnosno obnovljena je (u ljetu 1919. godine) socijalistička, reformistička Amsterdamska sindikalna internacionala, koja je polazila od toga da ekonomski radnik ne mora biti vezan uz političku i da je sindikalni rad »neutralan« od političkih opredjeljenja članova sindikata. Dakle nastavila je tradicije onih koji su se zalagali za odvajanje ekonomskog od političke borbe. U sklopu Kominterne djelovala je i posebna sindikalna organizacija koja je u srpnju 1921. godine pre rasla u Crvenu sindikalnu internacionalu ili Profinternu što je polazila od uske vezanosti ekonomskog i političke borbe.

To su, uglavnom, bili tokovi radničkog pokreta od stvaranja Prve internationale do završetka prvoga svjetskog rata, odnosno neposredno nakon njega. Oni su, kao što je već rečeno, uvelike utjecali na razvoj radničkoga političko-

ga i sindikalnog pokreta u nas, pa ovaj kratak podsjetnik služi kao uvod u dalji tekst.

Radničke organizacije
U Sloveniji se prve radničke organizacije, uglavnom prosvjetna društva koja kasnije prerastaju u sindikalne organizacije, pojavljuju krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća (prvo takvo društvo bilo je Prosvjetno društvo grafičara, osnovano 1868. godine u Ljubljani; iste je godine osnovano i Radničko prosvjetno društvo u Mariboru, a 1870. Radničko prosvjetno društvo u Ljubljani). U tim društvima gotovo odmah prevladava utjecaj socijaldemokracije, koja se u to vrijeme, pod utjecajima socijalista iz Austrije, sve više učvršćuje u redovima radnika. Osjeća se to i u pojačanoj aktivnosti tih društava koja prerastaju u sindikate: oni su nosioci radničke borbe za bolje radne i materijalne uvjete u štrajkovima 1871. i 1872. godine. Sredinom sedamdesetih godina njihova aktivnost jenjava jer je teška privredna kriza usporila razvoj radničkog pokreta. Ipak, osamdesetih se godina obnavlja i sindikalna aktivnost: tada je aktivirano i Ljubljansko-radničko društvo, koje od stvaranje Delevske zveze (1888. godine u Trstu) postaje dio sindikalnog pokreta ne samo zanatskih radnika, kako je to od početka bilo, nego i industrijskih radnika, posebno rudara. Njihova se aktivnost ogleda u organiziranju štrajkova (1889. godine štrajk oko 3000 rudara Zasavlja), u proslavi 1. maja 1890. godine (to je prva proslava tog radničkog praznika u nas). Devedesetih godina sindikati u Sloveniji jačaju, pa se pojedine struke radnika osamostaljuju, kao rudari, željezničari. Osnivaju se i podružnice austrijskih sindikata za metalce, drvo-djelce, krojače, pekare, obućare i staklare. Te su organizacije izvrgnute progonima austrijskih vlasti i slovenske buržoazije. Ova posljednja pokušava i na druge načine umanjiti utjecaj socijaldemokracije na sindikalno organiziranje radnika, pa devedesetih godina XIX stoljeća pomaže organiziranje radnika pod utjecajem kršćanskih socijalista. Te organizacije (tokom 1892. i 1894. godine osnovana su prva lokalna katolička društva), nasuprot onima pod utjecajem socijaldemokracije, smatraju štrajk posljednjim sredstvom, ali i one pod pritiskom ekonomске situacije i radnika moraju organizirati takve akcije. Sva lokalna katolička radnička društva ujedinjuju se 1910. godine u Jugoslavansku strokovnu zvezu. Te se godine osniva još jedna organizacija koja stoji na pozicijama suprotnima socijaldemokraciji – Narodnosocijalna zveza sa sjedištem u Ljubljani, koja ima podr-

šku liberalne buržoazije i njezine nacionalističke propagande. Međutim, kao što je socijaldemokracija u Sloveniji bila glavna politička organizacija radničke klase, tako su i sindikati pod njezinim vodstvom bili glavni nosioci radničke ekonomске borbe, a često i političko-socijalnih akcija. Sindikati pod vodstvom socijaldemokrata organiziraju i vode najviše štrajkova. Okupljaju radnike i na druge načine – posebno posredstvom štampe, ne samo političke nego i sindikalne (listovi Delavec, Rdeči prapor, Zarja, Naprek). Socijaldemokratski sindikati imali su i najbrojnije članstvo i odlučujući utjecaj u svim većim industrijskim mjestima. Posebno se to vidjelo tokom 1917. i 1918. godine kad su ti klasni sindikati ojačali, a smanjio se utjecaj kršćansko-socijalnih i narodno-socijalnih organizacija. Kad je stvorena Država SHS samo je dio tih klasnih sindikata ušao u novu državu; velik dio njih potpao je pod Italiju i pod Austriju. Nejedinstvenost sindikalnog pokreta u Sloveniji, bez obzira na jače utjecaje socijaldemokracije imala je posljedica i u razdoblju između dva svjetska rata, a također i u vrijeme konstituiranja sindikalnog pokreta pod utjecajem KPJ. Vodstvo socijaldemokracije u Sloveniji nije prihvatio ujedinjenje sindikata na osnovama beskompromisne klasne borbe i uz usku vezanost s KPJ.

Na tlu **Hrvatske** prve radničke potporne i prosvjetne organizacije, koje su kasnije prerasle u sindikalna udruženja, pojavile su se krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, u vrijeme širenja socijalističke ideologije na tom prostoru. Specifičnost situacije u Hrvatskoj, a ona je bila ekonomski nerazvijena zemlja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, u razvoju sindikata vidi se u tome što su sindikalne organizacije sve do 1907. godine ilegalne. Vladajući režimi nisu dopuštali slobodno sindikalno organiziranje radnika, a u ilegalnim sindikatima okupljali su se uglavnom zanatski radnici jer je u Hrvatskoj prevladavala zanatska proizvodnja. Prve sindikalne organizacije stvaraju se u većim gradovima kao što su Zagreb, Osijek, Rijeka, s ciljem da okupe radnike u borbu za poboljšanje njihova materijalnog položaja, koji je bio težak – za radno vrijeme koje je trajalo i do 18 sati na dan radnici su dobivali nadnice jedva dovoljne za život. Iako je prvi štrajk u Hrvatskoj zabilježen još 1872. godine (štrajk tipografa u Zagrebu), radnički otpor ekonomskoj i socijalnoj situaciji jača tek od početka devedesetih godina, posebno nakon proslave 1. maja 1890. godi-

ne. Istodobno se radi na potvrđivanju sindikalnih pravila: 1889. godine radnici pokušavaju dobiti dozvolu za sindikalni rad, ali vlada odbija pozivajući se na prijašnje zakone. Ona čak zabranjuje bilo kakvo sindikalno organiziranje polovicom devedesetih godina. Bez obzira na tu zabranu, ilegalne sindikalne organizacije svakodnevno jačaju, posebno nakon osnivanja Socijalističke stranke 1894. godine. Ilegalni sindikati postižu prve tarifne ugovore (kojima se reguliraju radni i plaćevni uvjeti) organiziraju niz uspješnih štrajkova (samo u Zagrebu u vremenu od 1890. do 1895. godine organizirano je 13 štrajkova i 19 tarifnih pokreta), a održavaju i javne skupštine radnika na kojima se izdvajaju njihovi zahtjevi. Nakon 1895. godine dolazi do krize u socijalističkom pokretu zbog progona od strane Khuenove vlade, pa tako i u sindikalnom djelovanju. Ipak zahvaljujući djelovanju ilegalnih sindikata rad je nastavljen. Posebno to dolazi do izražaja od 1900. godine na dalje kad je, zbog porasta opozicije Khuenovu režimu, počeo jačati i socijalistički pokret. Ilegalni sindikati i dalje imaju veliku ulogu. Posebno se to iskazuje nakon 1903. godine od kada je promijenjena vlada i djeplatnost Napredne omladine omogućava življi politički život u zemlji. U to se vrijeme donekle počinje mijenjati i struktura radništva u Hrvatskoj: osim zanatskih ima sve više industrijskih radnika, koji se učlanjuju u sindikalne organizacije. Ti su radnici uglavnom nekvalificirani i zaposleni u drvnoj industriji, građevinarstvu i industriji cementa. Njihov je položaj teži nego položaj zanatskih radnika, pogotovo što se tiče radnog vremena. Zbog toga oni u razdoblju od 1903. do 1906. godine sve češće štrajkaju tražeći bolje radne uvjete. Pokatkad ti štrajkovi prerastaju u generalne štrajkove (u Zagrebu, Sušaku, Rijeci, Osijeku). Već se tada javlja podvodenost između vodstva političke organizacije, Socijalističke partije, koje je bilo zajedničko sa sindikalnim, s članovima sindikata, što će posebno doći do izraza tokom prvoga svjetskog rata i neposredno nakon njega, kad se te razlike još više produbljuju, pa radnici traže ofanzivne, borbene akcije, a vodstvo nastoji smiriti situaciju. Najveći uspon sindikata u Hrvatskoj doživljavaju 1906. godine kad imaju oko 13.000 članova, obuhvaćaju gotovo sve struke radnika, imaju svoje organizacije i u većim i u manjim mjestima sjeverne Hrvatske. Vlada Hrvatsko-srpske koalicije je pred svoj pad 1907. godine potvrdila pravila većine sindikata, koji su imali okupljene drvodjelske, građevinske, obućarske, pekarske, so-

boslikarske, kovinarske, krojačke, brijakačke, trgovacke, kožarske, mlinarske radnike od zanatskih radnika, te tvorničke i pilanske od industrijskih radnika, kao i poljoprivredne nadničare i zemljoradnike.

Međutim, ekonomска kriza koja je do tada nastupila kao i razdoblje nove absolutističke vladavine u Hrvatskoj dovode do nove stagnacije sindikalnog pokreta u razdoblju do 1910. godine. Tada počinje djelovanje Općega radničkog saveza (ORS), kome su pravila potvrđena potkraj 1908. godine. U tom su savezu bili okupljeni uglavnom tvornički radnici pod vodstvom socijaldemokrata i on je ubrzo postao najmasovnija i najborbenija radnička organizacija. U međuvremenu se reorganizirao i sindikalni pokret po uzoru na austrijske i njemačke sindikate tako da je osnovano više samostalnih saveza. I dalje su neke aktivnosti sindikata bile ilegalne kao štrajkaške blagajne. Od 1910. do 1914. godine sindikalni pokret pod vodstvom socijaldemokracije raste iz godine u godinu i okuplja više od 10.000 članova. Tada raste i broj štrajkova i drugih protestnih akcija posebno tvorničkih radnika. Radnici ne traže sada razrješenje samo ekonomskih nego i mnogih socijalnih i političkih pitanja. U tom su vremenu poboljšani i radni i materijalni uvjeti svih radnika. Početak prvoga svjetskog rata prekida to bujanje sindikalne aktivnosti i rad sindikata zamire.

Uvjeti ratne privrede natjerali su radnike što su ostali u tvornicama i radionicama da opet pokrenu pitanje sindikalne organiziranosti pa se u ljeto 1917. godine obnavlja djelatnost Općega radničkog saveza. Socijaldemokratsko vodstvo nastoji spriječiti njegovu borbenost, ali mora popustiti pred pritiskom radnika. Tako je ORS tokom 1918. godine i neposredno nakon stvaranja Države SHS glavni organizator i inicijator mnogih radničkih akcija, pa i generalnog štrajka u veljači 1919. godine kojim je izvoreno osamsatno radno vrijeme za sve radnike u Hrvatskoj. Strahujući od borbene aktivnosti ORS-a, vodstvo socijaldemokracije nastoji prigušiti takvu aktivnost. Stoga se u siječnju 1919. godine iz ORS-a izdvajaju borbeniji članovi i osnivaju Kartel strukovnih organizacija koji će postati jezgro komunistički orientiranih sindikata u Hrvatskoj. Vremenom vodstvo socijaldemokracije sve više napušta načela beskompromisne klasne borbe, pogotovo u sindikalnom radu, pa je Kartel strukovnih organizacija u koji su ušli tipografi, knjigovežci, drvodjelci, kovi-

nari i mnogi drugi, bio jedina sindikalna organizacija koja se tada u Hrvatskoj izjasnila za načela beskompromisne klasne borbe.

Uz socijalističke sindikate, potkraj XIX i početkom XX stoljeća na tlu Hrvatske javljaju se i kršćansko-socijalni pokušaji da se radnici i sindikalno organiziraju okupljeni oko katoličke crkve. No ti pokušaji nisu imali većeg uspjeha.

Na području **Srbije** prve se sindikalne organizacije javljaju polovicom devedesetih godina prošlog stoljeća (u veljači 1896. godine u Beogradu je osnovano Društvo opančarskih radnika za umno razviće i bratsku pomoć, a 1897. godine se organiziraju opančarski radnici u Kragujevcu). To je bio nastavak nešto prije organiziranih potpornih radničkih društava. U tim prvim sindikalnim organizacijama odlučujući su riječ imali socijalisti koji su kroz različita društva radnike i politički organizirali. Njihova se aktivnost vidjela u štrajkovima i tarifnim pokretima, svečanoj proslavi 1. maja, kao i u prosvjećivanju radnika. Te su organizacije privremeno prestale s radom potkraj devedesetih godina zbog jačanja političke reakcije buržoazije koja se okomila na mladi radnički pokret. Početkom 1901. godine osniva se Beogradsko radničko društvo, jezgra daljeg okupljanja radnika ne samo u Beogradu nego i u čitavoj Srbiji. U drugoj polovini 1901. godine osniva se šest sindikalnih saveza u Beogradu, a u proljeće sljedeće godine još dva. Sindikati tada u Beogradu okupljuju oko 1000 radnika, a od 1903. godine osnivaju se pododbori sindikata po cijeloj Srbiji, pa sindikalni pokret sve više jača. Specifičnost u Srbiji bila je uska povezanost sindikalnoga i političkog rada od početka organiziranja sindikata što se odrazilo i u sveukupnoj aktivnosti socijalista: u brojnim štrajkovima, političkim zborovima, demonstracijama i prvomajskim proslavama (u demonstracijama 23. ožujka 1903. u Beogradu sudjelovalo je više od 5000 radnika i studenata). Osnivanjem Radničkog saveza u svibnju 1903. godine označena je pobjeda mladoga sindikalnog pokreta pod utjecajem socijalista nad pokušajima buržoazije da stvori svoje sindikalne organizacije. Prvi kongres Radničkog saveza u kolovozu 1903. godine bio je ujedno i osnivački kongres Srpske socijaldemokratske partije – čime je potvrđena uska povezanost političkoga i sindikalnog rada. Sindikati u Srbiji zastupali su, pod utjecajem Dimitrija Tucovića, koncepciju centralističkog organiziranja sindikata s

pododborma i sindikalnim vijećima u pojedinim mjestima – kako bi se sačuvala izvjesna njihova autonomija – s tim da glavni predstavnik sindikalno organiziranih radnika bude Glavni radnički savez. Do početka balkanskih ratova 1912. godine sindikalni se pokret širio, pa je osnovano 27 sindikalnih saveza s oko 5000 članova. Podružnice Glavnoga radničkog saveza bile su rasprostranjene širom Srbije: bilo je osnovano 307 podobora u 62 mjestu, te 136 povjereništava u 51 mjestu. U njima je vladao duh centralizma, ali su ipak imali određenu samostalnost. Sindikati u Srbiji bili su pokretačka snaga mnogih radničkih akcija: ne samo onih ekonomskih nego i onih koje je vodila Srpska socijaldemokratska partija. To se vidjelo i u organizacijskoj povezanosti partije i Glavnoga radničkog saveza: po dva predstavnika stranke bila su u upravi Glavnoga radničkog saveza, a dva predstavnika Glavnoga radničkog saveza bili su članovi partijske uprave. Održavani su i zajednički sastanci jedne i druge uprave. Tako je u Srbiji postignuto jedinstvo partijskoga i sindikalnog rada.

Sindikati u Srbiji su u razdoblju između 1903. i 1914. godine – do početka prvoga svjetskog rata, – bili nosioci i organizatori 306 štrajkova u kojima je sudjelovalo nekoliko tisuća radnika. Strajkaši su tražili bolje radne i materijalne uvjete, ali i slobodu organiziranja, proslavu prvog maja, radničko zakonodavstvo (1910. godine postignut je Zakon o radnjama kojim je uvažena većina radničkih zahtjeva). Razvijana je i široka međunarodna suradnja. Isto tako ti su sindikati bili nosioci prosvjećivanja radnika i njihove kulturne aktivnosti. Imali su i svoja glasila.

Sve je to prekinuto početkom prvoga svjetskog rata, ali je po njegovu završetku Glavni radnički savez uz, dakako punu političku podršku socijalista, bio inicijator sindikalnog ujedinjenja proletarijata u novoj državi.

Razvoj sindikalnog pokreta u **Vojvodini** imao je svoje posebne tokove i svoje specifičnosti. Prva radnička društva osnivana su još šezdesetih godina XIX stoljeća, ali pod okriljem poslodavaca i crkve. Sindikalne organizacije počele su se osnivati krajem 70-ih i početkom 80-ih godina XIX stoljeća i to pod utjecajem socijalista. I na području Vojvodine su sindikati bili povezani s političkom organizacijom. Specifičnost je bila u tome što su sindikati u Vojvodini najviše organizirali poljoprivredni proletarijat. Ti su sindikati bili u

uskoj vezi sa sindikatima u Ugarskoj, odnosno s Općom radničkom partijom Ugarske. Posredstvom tih organizacija radnici Vojvodine su vodili borbu za opće pravo glasa, za slobodu zbora, dogovora, štampe, za poboljšanje radnih uvjeta, kao i mnoge štrajkaške akcije. Najbrojniji štrajkovi vođeni su tokom 1906. godine: to su bili štrajkovi žetelaca (samo u Kikindi sudjelovalo je oko 6000 štrajkaša). Brojnost organizacija sindikata vidi se i po podatku iz 1907. godine kad je u Srijemu bilo oko 7000 članova poljoprivrednih radnika, a u Banatu i Bačkoj oko 10.000 radnika. Postojale su i druge sindikalne organizacije: građevinara, drvodjelaca, metalaca i grafičara.

Početak prvoga svjetskog rata označio je i prekid sindikalnog rada. Međutim, već u toku 1917. godine, u vezi s dođajima u Rusiji i pobjedom oktobarske revolucije, počinje se intenzivirati i sindikalna aktivnost u Vojvodini. Posebno je bila značajna 1918. godine kad je organiziran niz štrajkova i protestnih akcija (npr. u Subotici je demonstriralo oko 10.000 radnika). Potkraj 1918. godine dolazi u sindikalnom pokretu Vojvodine do podvajanja na lijevu i desnu struju – što su potakla revolucionarna zbivanja u Mađarskoj. Ljevičari su bili glavni nosioci borbenih radničkih akcija i inicijatori ujedinjenja sindikata s drugim dijelovima Jugoslavije.

Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini ima svoje početke krajem devedesetih godina XIX stoljeća zbog situacije u kojoj se nalazila ta zemlja – u kojoj je turška vladavina 1878. godine zamijenjena austro-ugarskom. Radnici su uglavnom pokretali spontane štrajkove i druge akcije a tek 1903. godine legalizira se Tipografsko bolesničko i potporno društvo, koje postaje sindikalna organizacija svih grafičkih radnika. Željezničari u Bosni i Hercegovini su stvorili udruženje za uzajamno pomaganje, a 1908. godine stvoren je Savez bosansko-hercegovačkih željezničara. Tih prvih godina XX stoljeća organiziraju se i drugi radnici, pa 1905. godine stvaraju Glavni radnički savez, po uzoru na sindikate u Srbiji s kojima su povezani, a održavaju veze i s Hrvatskom i Slavonijom. Glavni radnički savez Bosne i Hercegovine je inicijator i organizator mnogih štrajkova i protestnih akcija već 1906. godine u cijeloj Bosni i Hercegovini. Od osnivanja Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, 1909. godine, Glavni radnički savez stoji u uskoj vezi s tom političkom strankom, pa su sve njegove akcije u znaku te povezanosti. Od toga vremena GRS stalno jača, pa 1913. godine broji 5300 članova.

I na području Bosne i Hercegovine početak prvoga svjetskog rata prekida dalju aktivnost. Od prve polovine 1917. godine počinje oživljavanje sindikalnoga i partijskog rada. Ono se ubrzano razvija tokom 1918. i početkom 1919. godine kada članovi Socijaldemokratske partije i GRS-a postaju inicijatori ujedinjenja s drugim radnicima iz svih krajeva Jugoslavije.

U Makedoniji su se nešto kasnije nego u drugim jugoslavenskim zemljama počele širiti socijalističke ideje, pa tako i prve sindikalne organizacije. Potkraj XIX i početkom XX stoljeća one se i ovdje manifestiraju: nosioci su im radnici pečalbari, koji su i osnivači prvih radničkih društava. Uz upute i podršku Glavnoga radničkog saveza iz Srbije u Skoplju je 1908. godine osnovan sindikat obućarskih radnika a zatim su početkom 1909. godine osnovani mješoviti sindikati. Nakon toga sindikalne su organizacije nicale širom Makedonije. Socijalisti su se zalagali za jedinstvo sindikata kako bi akcije bile efikasnije. Sindikati postaju nosioci ekonomске borbe radnika kojima se položaj nije bitno mijenjao iako su u Turskoj, kao posljedica mladoturske revolucije, unesene neke izmjene u strukturu. No okupljanje radnika i njihova borba prekinuta je balkanskim ratovima, a još više prvim svjetskim ratom kad je Makedonija bila poprište ratnih razaranja. Većina članova i partijskih i sindikalnih organizacija bili su mobilizirani, pa je tek početkom 1919. godine obnovljen rad sindikata koji su se opredijelili za ujedinjenje s drugim radnicima u novostvorenoj državi.

Prva radnička organizacija u Crnoj Gori, koja se u stalnoj borbi za očuvanje samostalnosti sporo ekonomski razvijala, osnovana je 1903. godine pod nazivom Radnički savez sa sjedištem u Baru. Taj je savez bio organizator nekih radničkih štrajkova koji su dobili značajnije razmjere tek 1906. godine. Početkom 1907. počelo je intenzivnije sindikalno organiziranje u čemu posebno mjesto ima Cetinjsko radničko društvo osnovano 1907. godine, a zatim su slijedili Prvo nikšićko zanatlijsko radničko udruženje, te Radničko društvo u Podgorici. Dalje organiziranje prekinuo je prvi svjetski rat, pa tako ovdje nije došlo ni do osnivanja socijalističke partije.

Iz ovih podataka i kratkog prikaza razvoja sindikata do početka prvoga svjetskog rata odnosno do stvaranja prve jugoslavenske države u kojoj je došlo do političkoga i sindi-

kalnog ujedinjenja svih organiziranih radnika novostvorene države, u travnju 1919. godine, kad je osnovana Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) i kad je konstituirano Centralno radničko sindikalno vijeće (CRSVJ), organizacije što su se opredijelile za beskompromisnu klasnu borbu i revolucionarni preobražaj društva, očigledno je da je sindikalno organiziranje u našoj zemlji, a ono je bilo povezano i s političkim organiziranjem radnika, teklo sporo i da je kasnilo u odnosu prema evropskim zemljama. Osim toga imalo je i svoje specifičnosti: u svakoj pojedinoj zemlji buduće Jugoslavije imalo je svoj osebujan tok, ovisan o političkim i ekonomskim prilikama. Sindikalni je pokret bio razvijeniji u razvijenijim zemljama: u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji, (a i među njima su se pokazivale velike razlike). No završetak prvoga svjetskog rata i stvaranje prve jugoslavenske države omogućili su sjedinjavanje političkih i sindikalnih organizacija u zemlji. Za ujedinjenje su se izjasnile lijeve struje u političkom i sindikalnom pokretu, one, koje su polazile od beskompromisne klasne borbe i zahtjeva za revolucionarnim društvenim preobražajem. Na kongresu ujedinjenja održanom od 20. do 23. travnja 1919. godine u Beogradu na kojem su istodobno nastali i Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) i Centralno radničko sindikalno vijeće okupljena je većina organiziranih radnika širom zemlje. Izvan SRPJ i CRSVJ-a ostali su radnici iz Slovenije jer vodstvo socijalne demokracije nije pristalo na uvjete ujedinjenja, pogotovu ne sindikalnoga, a zatim i članstvo Općega radničkog saveza iz Hrvatske te još neke manje organizacije i udruženja. Kongres političkog i sindikalnog ujedinjenja otvorio je nove perspektive za jačanje radničkog pokreta u Jugoslaviji ne samo po broju okupljenih nego i po programu i po akciji koja je iz tog programa slijedila.

Pitanja:

1. *Zašto se političko i sindikalno organiziranje radnika odvijalo sporo i nejedinstveno u jugoslavenskim zemljama?*
2. *Opišite osnovnu aktivnost sindikalnih organizacija do konstituiranja prvih jedinstvenih radničkih sindikalnih organizacija!*

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE I SINDIKATI U RAZDOBLJU IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

U razdoblju između dva svjetska rata, dakle u vrijeme postojanja Jugoslavije kao građanske tvorevine i pod upravom buržoaskih režima – Komunistička partija Jugoslavije, odnosno od 1937. godine partie u njezinu sklopu (Komunistička partija Slovenije i Komunistička partija Hrvatske) smatrala je ekonomsku borbu radničke klase sastavnim dijelom klasne borbe koju radnička klasa vodi za oslobođenje od bilo kojeg oblika eksploatacije i za uspostavu novog društva – socijalizma. Po toj koncepciji sindikalni pokret, dio klasne borbe radnika, ima zadaću da služi istom cilju, što je značilo da su sindikati pod vodstvom Komunističke partie (koje ime nosi Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) od svog drugog kongresa održanog u ljetu 1920. godište u Vukovaru) bili klasno-borbene organizacije koje su vodile radničke akcije, okupljajući u njima i sindikalno organizirane i neorganizirane radnike. Te su akcije često imale ekonomski obilježja, ali su imale i izrazito političko značenje. Obje vrste tih akcija bile su usmjerene prema općim društvenim promjenama na rušenje buržoaskog društva i izgradnju novog društva, u kojem neće biti eksploatacije i eksploriranih. To su bile osnovne tendencije rada komunista u sindikatima, toj širokoj bazi radnika na koje je tako Komunistička partija imala i stjecala utjecaj, toj školi budućih partijskih kadrova. No, bez obzira na to što su komunisti vodili beskompromisnu klasnu borbu, zbog okolnosti koje su vladale u sindikalnom pokretu i u društvu uopće, te osnovne značajke komunističkog rada u sindikatima nisu mogle biti uvijek i svugdje apsolutno provedene. I komunisti i njihovi simpatizeri i pomagači morali su pristati na kompromise, prihvatići u danom trenutku ono što se moglo izboriti. Nisu odustajali od svojih osnovnih zahtjeva, od borbe, iako su, u postojećim društveno-političkim uvjetima, često bili prisiljeni uzmaknuti. Prisiljavala ih je na to situacija u kojoj se nalazila Komunistička partija, koja je u većem dijelu ovog razdoblja bila u dubokoj ilegalnosti – od »Obznane« potkraj 1920. godine sve do 1941. godine. Prisiljavao ih je na to teror režima koji je često obračunavao s

komunistički orientiranim sindikatima, zabranjujući povremeno i privremeno rad ili donoseći odluke o potpunoj zabrani rada (u međuratnom razdoblju režim je tri puta definitivno zabranjivao rad komunistički orientiranim sindikatima u kojima su bile okupljene razne struke radnika – »Obznanom« je zabranjen rad Centralnom radničkom sindikalnom vijeću; početkom 1929. godine zabranjen je rad Nezavisnim sindikatima koje su komunisti osnovali nakon zabrane rada CRSVJ-u, a potkraj 1940. godine vladinom je odlukom zabranjen rad Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije (URSSJ), popularnom Urs-u u koji su komunisti i njihovi simpatizeri ušli tridesetih godina i pretvorili ga ubrzo u klasno-borbenu sindikalnu organizaciju. Prisiljavala ih je na to situacija u samom sindikalnom pokretu koji je bio razdijeljen na niz struja, izrazito politički opredijeljen i po tome heterogen, nejedinstven i relativno slab. Prisiljavala ih je na to situacija u kojoj su bili radnici, radnička klasa koja se u međuratnom razdoblju nalazila u izrazito neravnopravnom ekonomskom, političkom, kulturnom i uopće društvenom položaju. Zato, prije nego što ukažemo na osnovne pravce razvoja komunistički orientiranih sindikata treba odrediti situaciju u kojoj su oni djelovali.

Obilježja društveno-ekonomске i političke situacije u Jugoslaviji između dva rata

Prva zajednička država jugoslavenskih naroda i narodnosti nastala nakon završetka prvoga svjetskog rata proglašenjem ujedinjenja početkom prosinca 1918. godine od svog osnutka sve do kapitulacije pred okupatorom u travnju 1941. godine bila je opterećena ekonomskim, političkim, klasnim i nacionalnim suprotnostima što su rezultirale čestim društvenim krizama koje su svoje razrješenje našle tek u oružanoj socijalističkoj revoluciji tokom narodnooslobodilačkog rata (1941-1945) pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Neravnomerna ekomska razvijenost u novoj državi, kao posljedica historijskog razvoja, nije se, i pored mogućnosti bržega ekonomskog razvoja u zajedničkoj državi, umanjila tokom cijelog postojanja Kraljevine Jugoslavije. Srpska građanska klasa, ekonomski slabija od slovenske i hrvatske, u nastojanju da zadrži svoju hegemoniju, koju je imala po svom dominirajućem političkom položaju u novoj državi, nije uopće vodila o tome računa. Štoviše, ona se po-

našala kao kolonijalna sila prema svim drugim zemljama na jugoslavenskom prostoru. Buržoazije drugih naroda, u zaštiti svojih vlastitih klasnih interesa, vodile su borbu za vlast, odnosno podjelu vlasti sa srpskom buržoazijom, pa su i one nastojale iz te situacije izvući svoju korist i bogatiti se na račun radnih slojeva. U odnosu prema drugim zemljama Evrope Kraljevina SHS, odnosno Kraljevina Jugoslavija, bila je u zavisnom ekonomskom položaju jer im je služila kao izvor sirovina (željezo, obojeni metali, boksit, drvo) i kao tržište za njihove industrijske prerađevine kao i već davno amortizirane strojeve. To su stvarali novi kapital, zahvaljujući, osim ostalome, ogromnim izvorima jeftine radne snage. Jugoslavija je u međuratnom razdoblju bila izrazito agrarna zemlja, s poljoprivredom koja je bila daleko od industrijskog načina proizvodnje hrane, s nerazvijenom privredom uopće, te industrijskom proizvodnjom posebno. U Jugoslaviji je strani kapital imao dominirajući položaj u rudarstvu, pod kontrolom oko 51% industrije, te ključne pozicije u bankarstvu posredstvom kojeg je kontrolirao kreditnu politiku. To znači da je imao utjecaj na investicije i na privredni razvoj zemlje uopće. Investicije su ulagane jednostrano: uglavnom u laku industriju – tekstilnu i drvnu – gdje se i najlakše mogla eksplorirati jeftina radna snaga, a nisu razvijane metalurgija i kemijska industrija i druge grane teške industrije. Uz to je Jugoslavija bila u inozemstvu zadužena pod vrlo nepovoljnim uvjetima, a ti su se krediti uglavnom trošili u neproduktivne svrhe jer su u njima posredovali brojni političari posredstvom kojih je strani kapital i dolazio u zemlju. Nije bilo perspektive da će se ekonomski problemi riješiti u pravcu samostalnoga privrednog razvoja, a industrije posebno, pa su umnogome određivali i druge vitalne društvene probleme od seljačkoga do nacionalnoga i klasnog.

Seljaštvo, najveći dio stanovništva (računa se da je na početku ovog međuratnog razdoblja u Jugoslaviji bilo oko 75% seljačkog stanovništva, s tim što je taj postotak u nekim krajevima bio i veći), bilo je opterećeno mnogim problemima. Selo je stalno siromašilo dajući neprestano vojsku nezaposlenih mlađih ruku koje u potrazi za poslom odlaze u gradove, osobito u vrijeme produbljavanja agrarne krize. Agrarna reforma koju je buržoazija morala objaviti 1919. godine u vrijeme revolucionarnog vrenja u zemlji provodila se sporo i nije bila potpuna. Veći dio zemlje je, npr. 1924. bio

u rukama veleposjednika. Tako nije bila ostvarena zadaca agrarne reforme da seljaci koji rade na zemlji i dobiju tu zemlju. Poljoprivreda je bila na niskom stupnju i, bez suvremenih agrotehničkih mjera, ostvarivala je niske prinose. Seljaci su morali prodavati svoje proizvode jeftino, a kupovati skupe industrijske proizvode zaštićene visokim carinama. Seljake su opterećivali i porezi i druge dažbine za izdržavanje buržoaskog aparata vlasti koji je bio razvijen jer se zemljom u kojoj je vladala takva ekonomска situacija moglo vladati jedino prisilom. Položaj seljaštva bio je gotovo beznadežan. Industrija i privreda uopće nisu mogle zaposliti sve veći broj bezemljaša, a položaj onih koji su ostali na zemlji bio je također težak jer su seljaci bili u stalnim dugovima, ne samo za investicije na svom gospodarstvu nego i za hranu. Zbog toga iz Jugoslavije ima mnogo i ekonomske emigracije porijeklom sa sela posebno i ekonomski nerazvijenih krajeva. Seljaštvo gotovo da nije imalo nikakva utjecaja na političke odluke: ono je uglavnom služilo građanskim strankama, kao glasačka mašina koje su često i u svom nazivu imale izraz »seljački« – takav je primjer Hrvatske (republikanske) seljačke stranke.

Mnogo bolji nije bio ni položaj drugih radnih slojeva, posebno radničke klase (o čemu će nešto više biti riječi u daljem tekstu), pa je posve jasno da je klasno pitanje u Jugoslaviji između dva rata bio jedan od glavnih uzroka njezine nestabilnosti. U Jugoslaviji između dva rata vodio se, s više ili manje snage, klasni rat, u kojem je buržoazija, uz podršku vladajućeg režima, nastupala jedinstveno prema radnim slojevima, nastojeći ih podvrći svojim interesima. Međutim, zahvaljujući borbenosti, prije svega radničke klase, ali i Komunističkoj partiji Jugoslavije, koja je od svog osnutka u travnju 1919. godine na čelu komunističkog pokreta (u koji su ulazili sindikati, Savez komunističke omladine Jugoslavije i neke druge organizacije) vodila velike i male, svačodnevne bitke za promjenu položaja radnih slojeva, klasni sukobi nisu završavali nepovoljno za eksplotirane. Stoviše, klasne bitke vođene tokom međuratnog razdoblja pokazivale su da izrasta jedna snaga koja je jedina u tom društvu sposobna da razriješi njegove suprotnosti i da ga usmjeri prema izgradnji društva bez eksplotacije i eksploriranja.

Jedno od posebno teških pitanja u Jugoslaviji između dva rata bilo je neriješeno nacionalno pitanje, problem koji je tokom tog vremena bio također uzrokom mnogih sukoba. U novoj državi gotovo od prvog dana njena postojanja provodila se politika nacionalnog ugnjetavanja. Velikosrpska buržoazija je u ime troimenog naroda – država se zvala najprije Država, a odmah zatim Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – proglašila i uvela svoju hegemoniju. Ostali narodi u Jugoslaviji, a da se o narodnostima i ne govori, nisu došli u obzir, prema koncepciji velikosrpske buržoazije, niti da uđu u ime nove države, pa i to ilustrira kakav je bio njihov položaj: nije im se ni na taj način priznavala njihova nacionalna samosvojnost, nisu imali mogućnosti za vlastiti kulturni, ekonomski, politički razvoj. No nije bio povoljniji ni položaj »priznatih« naroda – Slovenaca i Hrvata, pa je i razumljivo da je i na tom pitanju došlo do otpora i nezadovoljstva protiv vladavine velikosrpske buržoazije ne samo od strane slojeva nego i od buržoazija ugnjetenih nacija. Protiv centralističkoga državnog uređenja i monarhije – iza kojih je stajala velikosrpska buržoazija – počela se buniti, a u tome je i ustajala, hrvatska buržoazija posredstvom svoje najjače stranke Hrvatske (republikanske) seljačke stranke, a zatim i slovenska posredstvom Slovenske ljudske stranke, te muslimanska posredstvom Jugoslavenske muslimanske organizacije. Otpor su pružale i buržoazije u Makedoniji i Crnoj Gori. Sve su te građanske snage nastojale okupiti oko svog programa i druge društvene slojeve, prije svega seljaštvo – kako je to činila Hrvatska seljačka stranka (a ta je stranka, kako će se vidjeti iz teksta koji slijedi pokušala utjecati i na radnike), kako bi se što efikasnije oduprla. No, treba reći da su te buržoazije i u postavljanju tog pitanja uvijek i prije svega mislile na svoje interese. O tome svjedoči i stanje poslije stvaranja Bannovine Hrvatske, u jesen 1939. godine, kada je na području Hrvatske uspostavljen režim koji je u ekonomskom i političkom pogledu odražavao interes klase koja je stajala iza Hrvatske seljačke stranke – buržoazije, a ne nacionalnih interesa hrvatskog naroda.

Dok je buržoazija u međuratnoj Jugoslaviji zauzeta borbenom za svoje klasne interese (te za osvajanje vlasti – ona koja ju nije imala, ili za ostajanje na vlasti – ona koja je tu vlast imala) vodila zemlju prema potčinjavanju velikim evropskim i svjetskim silama, nije se trudila da riješi bitne društvene probleme, jedina politička i društvena snaga koja

se suočila s problemima i nastojala ih riješiti bila je Komunistička partija Jugoslavije, avangarda radničke klase i drugih radnih slojeva. Ona je, doduše, u međuratnom razdoblju sazrijevala u revolucionarnu, pokretačku snagu društvenih promjena, što znači da i pored svoga početnog programa za revolucionarni preobražaj društva nije odmah bila sposobna da ostvari revoluciju. KPJ je od partije što se opredijelila za revoluciju u toku međuratnog razdoblja, a osobito pod vodstvom Josipa Broza, izrasla u pravu, modernu, kadrovsku, proletersku partiju, koja je svojim jedinstvom misli i djela bila u stanju da promijeni povijesne tokove i da ostvari socijalističku revoluciju. Ona je u tim godinama između dva rata pronašla rješenja svih bitnih društvenih problema: od ukidanja svake vrsti eksploracije do rješenja nacionalnog pitanja na osnovama samoopredjeljenja uz mogućnost otcjepljenja svakog naroda s tim da je jedina povijesna šansa za sve jugoslavenske narode i narodnosti u Jugoslaviji. Ne samo da je pronašla rješenja nego se i sposobila za zadatke koje je pred sebe postavila i po svojoj akcijskoj usmjerenoosti i po svojoj organizaciji.

Obilježje radničke klase i njezina društveno-ekonomskog položaja¹

Sindikalni pokret u Jugoslaviji u međuratnom se razdoblju odvijao u situaciji nepovoljnog položaja radnih slojeva, a posebice radničke klase. Građansko društvo u Jugoslaviji tog vremena bilo je u mnogo čemu na razini svojevrsne prvobitne akumulacije kapitala, što znači da je radnička klasa u tom društvu bila gotovo neograničeno eksplorirana u svakom pogledu. Podređenost radničke klase u tom i takvom društvu bila je izražena ekonomski, društveno i politički. Radnička je klasa, kao relativno malobrojan sloj toga društva, iako se u međuratnom razdoblju udvostručila, a možda i utrostručila (pri čemu nisu bitni absolutni brojevi nego odnos prema ostalim slojevima društva) siromašnjem sela i proletarizacijom stanovništva u gradovima, bila pretežno sastavljena od radnika prve generacije i radnika seljaka (što je dakako i posljedica historijskog razvoja – o čemu je već bilo riječi). Pravih i starih proletera u toj je klasi bilo malo. Zbog toga je ta klasa u stručnom smislu bila u većini nekvalificirana (napredovanje privrede u Jugoslaviji između dva rata temeljilo se uglavnom na eksploraciji jefti-

ne, prema tome nekvalificirane radne snage), nepismena, često nedovoljno svjesna potrebe organiziranosti i to, prije svega, sindikalne organiziranosti (bez obzira na razvoj sindikata do kraja prvoga svjetskog rata). Morala je prodavati svoju radnu snagu u bescijenje, živjela stalno u socijalnoj nesigurnosti zbog stalne prijetnje od nezaposlenosti i same nezaposlenosti i općega nepovoljnog položaja. Bila je to konstanta u cijelome međuratnom razdoblju, iako s varijacijama.

Nepovoljan ekonomski položaj radnika odvijao se u tri faze, među kojima su postojale neznatne razlike: prva, od osnivanja nove države nakon prvoga svjetskog rata do početka razdoblja velike ekonomске krize (1918-1929); druga, od početka velike ekonomске krize do njezina završetka, odnosno smirivanja (1930-1934); treća, od vremena smirivanja te krize do početka drugoga svjetskog rata, odnosno početka narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji (1935-1941).

U prvoj fazи privreda u cijeloj Jugoslaviji, iako i tu ima određenih specifičnosti (ovdje nije uključena Istra koja je bila pod okupacijom Italije) zbog historijskoga dotadašnjeg razvoja, doživljava razdoblje prosperiteta (za neke privredne grane to traje samo do 1924. godine, ali se većina industrijskih djelatnosti povoljno razvija do 1931. godine). Radnička klasa nema mnogo koristi od takva stanja relativnog blagostanja. Izuzetak je, donekle, razdoblje do kraja 1920. godine, kada vladajući slojevi posredstvom birokratskog aparata državne vlasti vode relativno pomirljivu politiku prema radnicima i kada, zahvaljujući snažnom poletu radničkog pokreta pod vodstvom Komunističke partije, radničkoj klasi uspijeva, nizom štrajkova i drugih protestnih akcija, izboriti relativno pristojne zarade i uredbe koje reguliraju radno vrijeme i druge uvjete iz radnog odnosa. Situacija se nakon 1920. godine počinje mijenjati na štetu radnika, pa i Zakon o zaštiti radnika i Zakon o socijalnom osiguranju (oba iz 1922. godine), koji bi bili pozitivni da su se primjenjivali, ne ograničavaju eksploraciju. Najprije se to osjeća u pogoršanju radnih uvjeta od produženja radnog vremena, uvođenja akordnog rada do kršenja odredaba o zabrani noćnog rada ženama i djeci. To nije bilo dosta kapitalistima, koji 1922. godine prelaze u ofanzivu: Zakonom o suzbijanju skupoće otvorena su vrata poskupljenju cijena gotovo svim živežnim namirnicama, visokom skoku cijena u čitavoj ze-

mlji. Proces poskupljenja trajao je sve do 1925. godine, kada je započela agrarna kriza. Radničke nadnice ni nominalne, a pogotovu ne realne, nisu slijedile inflatorne tendencije (tako, npr., realna nadnica u razdoblju 1922-1924. godine iznosi samo 52 posto realne nadnice iz 1914. godine). Ekonomска situacija radnika pogoršava se još više 1923. godine, kada su uvedene slobodne stanařine, pa se mnogi radnici (usprkos nekim ograničenjima za zaštićene stanare) moraju seliti u jeftinije stanove na periferiji gradova. Od početka agrarne krize, kao i od vremena zaustavljenje inflacije, od 1925. godine, počinje radnike sve više pritiskati nezaposlenost. Prema nekim podacima, početkom 1924. godine, samo na području Hrvatske bilo je »nezaposleno oko 40.000 industrijskih i 20.000 zanatlijskih radnika i trgovačkih pomoćnika.« Tom se broju moraju pribrojiti, opet za područje Hrvatske, nezaposleni poljoprivredni radnici, pa u to vrijeme osnovni problem nije niska nadnica nego bilo kakva nadnica. Slična je situacija i u drugim dijelovima Jugoslavije. Velik broj zaposlenih povukao je za sobom i snižavanje nadnica zaposlenih radnika, pa se, npr. 1925. godine, nadnice snizuju za radnike u drvnoj i prehrambenoj industriji. Mnogim radnicima ukinute su tzv. radničke aprovizacije pomoću kojih se moglo doći do nešto jeftinije hrane. I dalje je jedan od znakova eksploracije produženje radnog vremena. Ali, ni to nije sve – radnička nadnica je, uz to, opterećena i nizom dodatnih davanja i poreza – od onih za socijalno osiguranje, za burze rada i radničke komore, do izvanrednih poreza. Pri završetku ove prve faze položaj svih vrsta radnika, pa prema tome i standard radnika, pogoršan je u toj mjeri da je, npr. početkom 1929. zarada metalkog radnika bila za 26 posto manja nego u srpnju 1914. godine. Postoje razlike između kvalificiranih i nekvalificiranih radnika, između muških i ženskih radnika, između radnika u pojedinim područjima, ali tendencije pogoršanja položaja svih vrsti radnika u odnosu prema početku međuratnog razdoblja su očigledne.

Druga faza, vrijeme velike ekonomске krize, kao najizrazitiju značajku ima stalni porast nezaposlenosti u svim vrstama privredne djelatnosti: kriza je zahvatila i industriju i produbila već postojeće probleme u agrarnoj djelatnosti (prema službenim procjenama tada ima oko 300.000 nezaposlenih radnika). Nezaposlenost je najviši dojem imala polovinom 1933. godine i nakon toga se polako smanjuje. Ra-

stuća nezaposlenost, kao posljedica privrednog sloma, značajno se odrazila i u radničkim nadnicama. Poslodavci smanjuju nadnice (tako je 1934. godine prosječna osigurana nadnica za 4,32 dinara manja nego 1930. godine) i sebi olakšavaju proizvodnju time što otpuštaju kvalificirane radnike, a na njihovo mjesto dolazi nekvalificirana radna snaga, po mogućnosti ženska i dječja – kao jeftinija. Posebno se pogoršava položaj ostarjelih ili bolesnih radnika. Svim tim tendencijama pridružuje se i tendencija racionalizacije proizvodnje (posebno u razvijenijim dijelovima zemlje), koja rezultira ne samo otpuštanjem velikog broja radnika nego i pogoršanjem radnih uvjeta. Ipak, u vrijeme krize nominalna nadnica industrijskih radnika ima veću vrijednost nego prije, i nego što će imati kasnije, stoga što je pala cijena poljoprivrednim proizvodima. Poljoprivredni radnici (kojih je najviše bilo u Vojvodini) i radnici u eksploataciji šuma (npr. u Bosni i Hercegovini) nalaze se u to vrijeme u neobično teškom položaju, jer je njihova nadnica manja nego prije krize, pa se to priključilo starom problemu – nesigurnosti za posao u toku cijele godine. Zbog toga ti radnici i osiromašeni seljaci stalno bježe u gradove i povećavaju armiju nezaposlenih.

Radničke nadnlice i nezaposlenost u **trećoj fazi** imaju istu tendenciju – iako je privreda napredovala i doživjela polet (uz kratku recesiju 1938. godine). U prvim godinama te faze ni nominalne ni realne nadnice ne mogu doseći razinu iz vremena prije krize (tako je, npr., nominalna nadnica pala 1935. godine na najnižu razinu u desetljeću pred početak drugoga svjetskog rata), a to vrijedi gotovo do kraja razdoblja. Tada se nominalne nadnice jedva približavaju vrijednostima nadnica prije velike ekonomске krize. Zbog porasta troškova života realne nadnice ne odgovaraju, čak i prema priznanju samih industrijalaca koji su o tome 1934. godine proveli jednu anketu, egzistencijalnom minimumu radnika samca, a da se o radniku s obitelji i ne govori. Stanje se ne mijenja ni nakon Uredbe o utvrđivanju minimalnih nadnica, kolektivnim ugovorima i arbitraži iz početka 1937. godine, kao ni nakon njezine dopune iz rujna 1940. godine, jer je, dakako, i ta uredba, kao i sve druge koje je donosila vladajuća klasa, štitila u prvom redu njezine interes. Pokazala je to i osnovna orijentacija industrijalaca da podižu nova postrojenja u onim područjima gdje prevladava industrijalizirani seljak – manje-više nekvalificirani radnik

(npr. područje općine Borovo gdje je smještena najveća jugoslavenska tvornica obuće i gume »Bata«, područje Hrvatskog zagorja gdje posluje niz tekstilnih tvornica, itd.), pa njegova zarada ima, po prilici, istu vrijednost kao i zarada poljoprivrednog radnika u vrijeme kad ovaj radi. Nezaposlenost dobiva nove dimenzije: iako je broj nezaposlenih manji nego u vrijeme krize, pa čak pokazuje, npr. 1940. godine, i povoljnije stanje zbog ratne konjunkture, pritisak na radno tržište nezaposlenih radnika i onih koji su to postali zbog procesa proletarizacije sela i dijelova građanstva ne prestaje. Ta je pojava uglavnom prepustena stihiji: država donosi neke uredbe za ublažavanje problema nezaposlenih, no te mjere ne rješavaju problem.

I u toj trećoj fazi sve ukazuje na to da je nepresušan izvor zarade privredi koja napreduje jeftina radna snaga, što, dakako i nadalje ima za posljedicu težak ekonomski položaj radničke klase i nizak standard radnika.

Nizak standard radnika tadašnje Jugoslavije nije se ogledao samo u niskim nadnicama, a bile su među najnižima u Evropi nego i u niskom standardu radnih uvjeta, posebice u niskom standardu stanovanja. Radnička klasa u to vrijeme privređuje u neadekvatnim prostorijama, bez dovoljno zraka, bez dovoljno svjetla, radi za strojevima koji su u mnogo slučajeva uvezeni u zemlju kao tehnološki zastarjeli, radi bez sredstava zaštite na radu. Radnici stanuju uglavnom na periferiji gradova, u sobičcima u kojima se okuplja cijela obitelj, slabo su odjeveni, među njima haraju tuberkuloza i alkoholizam. Kao što na poslu nemaju često najminimalnije higijenske uvjete, tako ih nemaju ni u svojim stanovima. Posebno je u tom pogledu težak položaj sezonskih radnika, npr., radnika u građevinarstvu ili na eksploraciji šuma, kao i mnogih poljoprivrednih radnika. Dakako, s nadnicama kakve imaju radnici ne mogu osigurati sebi i svojim obiteljima zdravu prehranu, a da se o zadovoljavanju nekih kulturnih potreba i ne govori (tako npr. radnik nema prilike da školuje svoje dijete, a niti da se sam školuje uz rad).

Prema tome, jasno je da radnička klasa u tadašnjoj Jugoslaviji ima dovoljno razloga za nezadovoljstvo, za pobunu. Nju, međutim, ne pogađaju samo egzistencijalni problemi. Njezinu podređenost u tom društvu određuje i nemogućnost vlastitoga političkoga i uopće društvenog izražavanja.

Ta nemogućnost ne proizlazi iz njezine socijalne ili kvalifikacijske strukture, iako i one, dakako, donekle utječu na njezino ponašanje, nego iz opće društveno-političke situacije. Radnička je klasa gotovo svakodnevno pokazivala i pokazala da je društveni i politički subjekt, da je predvođena svojom avangardom – Komunističkom partijom – faktor s kojim se mora računati, ali, građanska klasa i njeni režimi vlasti (pa dakako i građanska opozicija) pokušavaju na sve načine obuzdati njenu snagu, kanalizirati njene akcije, otupjeti oštricu klasne borbe. Čini se to izravnim, ali i posrednim putem. Izravno nastupa režim svojim progonima i zabranama rada, prije svega komunističkim organizacijama (od političkih do sindikalnih), progonima aktivista komunističkog pokreta. Rezultat toga je da je KPJ zajedno sa svojim organizacijama u raznim društvenim strukturama (među omladinom, radnicima i ženama) u međuratnom razdoblju tek nešto više od godinu i po dana legalna, a sve ostalo vrijeme (nakon prosinca 1920. godine i zloglasne »Obznane«) u dubokoj ilegalnosti. Pri tojne situaciju ne mijenja ni činjenica što se KPJ tridesetih godina toliko aktivirala u društvenom i političkom životu da djeluje više-manje polulegalno i postaje sve važniji faktor, i politički i društveni. Režim u to vrijeme progoni komunističku ideologiju i praksu – ne prezauči tada, npr., ni od stvaranja koncentracionih logora širom zemlje. Posredni načini onemogućavanja klasne borbe radnika bili su složeniji. Građanska politička opozicija i režim nastoje pomagati one snage u samoj, radničkoj klasi koje su protiv komunističke ideologije i prakse. To se, prije svega, odnosi na socijaldemokrate, odnosno socijaliste, tada malobrojne koji su, kao što je već rečeno, izrasli iz radničke klase prije prvoga svjetskog rata, ali koji su se u međuratnom razdoblju sve više od nje odvajali. Organi vlasti, naime, socijaldemokratske, odnosno socijalističke političke (Socijalistička partija Jugoslavije djeluje nesmetano od 1921. do 1929. godine, kad prestaje s radom zbog proglašenja kraljeve diktature) a još više sindikalne organizacije (socijalistički orientirani sindikati uglavnom nesmetano djeluju u cijelome međuratnom razdoblju) ne dira, ne sputava njihovu aktivnost, pa ih već samim tim pomaže. Pored tog stava prema socijaldemokratima, odnosno socijalistima, koji je u sebi već sadržavao pokušaj otupljivanja klasne borbe radnika, jer su socijaldemokrati, odnosno socijalisti, zastupali gledišta o ublažavanju suprotnosti tadaš-

njeg društva, a ne o njihovu ukidanju, o nasilnoj promjeni, i režim i građanske snage našle su i druge načine da pokušaju onemogućiti radnike.

Građanske snage pokušavaju stvoriti i vlastite organizacije među radnicima nastojeći ih na taj način pridobiti za svoj program i uključiti ih u političku borbu u svojim redovima. Najprije to pokušavaju u izbornim borbama, a zatim i kroz sindikalne organizacije. Oblik sindikalne organizacije pokazao se u to vrijeme vrlo pogodnim za okupljanje radnika, pa to pokušavaju i građanske snage iskoristiti u svoje svrhe. Tako se stvaraju sindikati pod klerikalnim utjecajima (Jugoslavenski strukovni savez, odnosno kasnije Radnički strukovni savez na području Slovenije i Hrvatske osnovan je 1919. godine na tradiciji od prije prvoga svjetskog rata) – koji se kasnije gube (Hrvatska) ili im smanjuje utjecaj (Slovenija). U dvadesetim godinama najizrazitiji je takav primjer doduše uglavnom na području Hrvatske – Hrvatski radnički savez, HSS-ovska organizacija za radnike. U tom su savezu dominantni utjecaji snaga izvan radničke klase, utjecaji Hrvatske (republikanske) seljačke stranke koja preuzima savez od pravaša (savez je osnovan 1921. godine) i vodi ga sve do 1941. godine, s prekidom u vremenu trajanja šestojanuarskog režima 1929-1935. godine. Osim ovih snaga na radnike su pokušavali djelovati i poslodavci, osnovaši Jugoslavenske nacionalne radničke sindikate (JNRS) (1930-1934), a zatim i režimska Jugoslavenska radikalna zajednica, koja je stvorila Jugoslavenski radnički savez (JUGORAS) (1936-1941).

Tako je sindikalni pokret, odnosno sindikat, kao oblik radničkog organiziranja, postao jedan od važnih legalnih načina okupljanja radnika, kad već nije bilo, ili bolje rečeno nije bilo u većem dijelu razdoblja za legalno djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, a Socijalistička partije ionako nije predstavljala radničku klasu nego samo jedan uski sloj dobro plaćenih činovnika u ustanovama za zaštitu radnika ili burzama rada kao i sindikalnu birokraciju u socijalistički orientiranim sindikatima. No u sindikalnom pokretu u Jugoslaviji između dva rata djeluju različite snage: u komunistički orientiranim sindikatima – od Centralnoga radničkoga sindikalnog vijeća Jugoslavije stvorenog na kongresu ujedinjenja proletarijata iz jugoslavenskih zemalja u travnju 1919. i zabranjenog »Obznanom« u prosincu 1920. godine, preko Međusavezognog sindikalnog odbora(odnosno Centralnoga sindikalnog odbora), popularnih Nezavisnih

sindikata, osnovanih u rujnu 1921. godine i zabranjenih u siječnju 1929. godine, do Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ-a koji su komunisti i njihovi simpatizeri tridesetih godina pretvorili iz reformističke, socijalističke organizacije u klasnu, borbenu sindikalnu organizaciju) djeluju snage izrasle iz same radničke klase i njezin istinski predstavnik. Komunisti i njihovi simpatizeri uspjeli su pretvoriti u klasne sindikate i još neke socijalistički orientirane sindikate – u prvom redu Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (SBOTIČ) i to također tridesetih godina, a imali su određene utjecaje i u Savezu grafičkih radnika Jugoslavije, u njegovim podružnicama, a ne u centralnoj upravi; u socijalističkim, reformističkim sindikalnim organizacijama (Opći radnički savez, Glavni radnički savez, Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije – od svog osnutka 1925. godine sve do tridesetih godina – su njihovi glavni predstavnici) djeluju snage koje su se odvojile od radničke klase i predstavljaju uglavnom »generale bez vojske«; u klerikalnim sindikatima, tj. u Jugoslavenskom strukovnom savezu, odnosno kasnije Radničkom strukovnom savezu (ili Jugoslavenskoj strukovnoj zvezi na području Slovenije) djeluju snage koje su pod okriljem crkve i koje u ime kršćanske pravde nastoje otupjeti oštricu klasne borbe; u Hrvatskom radničkom savezu, koji u cijelom međuratnom razdoblju doduše nema jugoslavenski karakter, ali ga pred kraj razdoblja nastoji postići, djeluju snage izravno vezane uz građansku klasu i to u vodstvu saveza, a ne posve i uvjek u vezi saveza, u njegovim podružnicama; u Jugoslavenskim nacionalnim radničkim sindikatima pokušavaju naći svoje mjesto među radnicima snage vezane uz poslodavce i tadašnji režim; u Jugoslovenskom radničkom savezu eksponiraju se snage također vezane uz građevinsku klasu i, dakako, vladajući režim. Tako je sindikalni pokret, gledajući u cjelini, u cijelome međuratnom razdoblju, nejedinstven, izrazito politički opredjeljen, relativno slab. Te njegove značajke upućuju na složenost djelovanja svih snaga u njemu, na to da je taj pokret bio često poprište političkih borbi njegovih glavnih aktera, jer u tako nejedinstvenom pokretu svaka akcija postaje političkom, sve što se događa – sve je politika.

Komunistički orientirani sindikati, kako je uvodno rečeno, nastoje i kroz strukovnu, ekonomsku borbu, koju smatraju dijelom klasne borbe, srušiti postojeći društveni

sistem i uspostaviti novo društvo. Pri tome se u svakodnevnoj praksi stavlja naglasak na borbu za bolje radne i materijalne uvjete svih radnika, organiziranih u sindikatima i neorganiziranih. Ti sindikati vode beskompromisnu klasnu borbu ne samo na riječima nego i na djelu.

Socijaldemokrati, odnosno socijalistički orijentirani sindikati (između njih postoje razlike samo u vodstvu i u nekim organizacijskim načelima – tako je Glavni radnički savez, nastao 1922. godine, jezgro Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije stvorenog 1925. godine, a Opći radnički savez, koji djeluje od 1917. do 1939. godine, je dio URSSJ-a od 1925. do 1930. godine kad se odvojio od njega zbog osobnih sukoba vodstava) koji djeluju u kontinuitetu u cijelome međuratnom razdoblju, pokušavaju manjim reformama ublažiti postojeće probleme radnika, ukazati na njih, na nužnost njihova rješenja, ali se ne bore za njihovu promjenu. Oni su za klasnu borbu samo na riječima, a kad se na djelu moraju dokazati obično posustaju i nastoje ublažiti postojeće suprotnosti između rada i kapitala.

Sindikati pod utjecajem klerikalnih krugova također nastoje ublažiti oštricu klasne borbe, propovijedajući stav mirenja s postojećim društvenim sistemom.

Hrvatski radnički savez, kao dio HSS-ovskih organizacija (iako te njegove značajke u prvoj fazi njegova djelovanja, tj. do 1929. godine, nisu tako izrazite) iskorištava postojeće probleme radnika iz radnog odnosa i njihova društvenoga i političkog statusa kao sredstvo za okupljanje radnika oko programa te stranke i borbe koju ona vodi za osvajanje političke vlasti. Pri tome i Hrvatski radnički savez vodi mnoge ekonomske akcije, doduše zahvaljujući više radnicima nego vodstvu saveza, jer vodstvo polazi od načela »jedinstva hrvatskog naroda« – što u praksi znači jedinstva interesa radnika i poslodavaoca.

Poslodavački sindikati – JNRS nastoje obuzdati snagu radnika, posebno u poduzećima od općega društvenog interesa, a isto to želi i JUGORAS. Situaciju otežava i činjenica što poslodavci, uz pomoć režima, pokušavaju spriječiti radnike da se sindikalno organiziraju, a posebno da se organiziraju u komunistički orijentirane sindikate, da slobodno biraju svoje predstavnike u sukobu s poslodavcima – radničke povjerenike (koji su se po Zakonu o zaštiti radnika birali

početkom svake godine), pa time, dakako, sputavaju radnike već u samom početku njihova samostalnog izražavanja.

Postavlja se pitanje kako je uglavnom ilegalna Komunistička partija koja je, među ostalim, težila i jedinstvu radničkog pokreta putem jedinstva sindikalnog pokreta, i po tome bila jedina snaga što je htjela premostiti razlike među strujama i strujicama u sindikalnom pokretu, stavljajući u prvi plan interes radničke klase, u tako složenim uvjetima rada, provodila u djelu svoje koncepcije o radu u sindikatima?

Pitanja:

1. *Opišite značajke ekonomskog, političkog i uopće društvenog položaja radničke klase?*
2. *Navedite obilježja sindikalnog pokreta u međuratnom razdoblju u Jugoslaviji?*

PROGRAM, UTEMELJENOST U RADNIČKOJ KLASI I DJELATNOST KOMUNISTIČKI ORIJENTIRANIH SINDIKATA

Komunistički orijentirani sindikati, nastali istodobno kad i Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), pa tek od ljeta 1920. godine Komunistička partija Jugoslavije, a bili su stvorenih od lijevih struja u sindikatima prije prvoga svjetskog rata iz svih jugoslavenskih zemalja (osim iz Slovenije sve do travnja 1920. godine kad su se i oni formalno uključili u CRSVJ) – organizacije Centralnoga radničkoga sindikalnog vijeća, od samog početka svog djelovanja razlikovali su se od svih drugih grupacija i snaga u sindikalnom pokretu. Ti su se sindikati opredijelili za usku političku i idejnu povezanost sa Socijalističkom radničkom partijom Jugoslavije (komunista), što je značilo da su i oni po svom programu, po akciji i organizaciji, dio klasne borbe koju predvodi, osmišljava i realizira ta stranka, avangarda radničke klase. Oni su se izjasnili i za pripadnost onim međunarodnim sindikatima koji su bili povezani sa svojim komunističkim partijama (u to vrijeme u sklopu Komunističke internationale, stvorene u ožujku 1919. godine, postojala je kao jedna od njegovih sekcija i međunarodna organizacija sindikata). Bili su za to da se u cijeloj zemlji stvore jedinstveni industrijski savezi za pojedine struke i industrijske grane na osnovi : jedno poduzeće – jedna sindikalna organizacija. Ti su sindikati po tim svojim opredjeljenjima bili, dakle, dio komunističkog pokreta, njegova baza u radničkoj klasi, a okupljali su, npr. u proljeće 1920. godine, 208.000 članova u cijeloj zemlji, a taj je broj do njihove zabrane narastao za još pedesetak tisuća.

Ipak i u tim sindikatima, iako su u odnosu prema socijalistički orijentiranim sindikatima bili borbene organizacije, nije sve išlo kako je u njihovim programskim dokumentima bilo zacrtano. U njima su, uostalom kao i samoj Komunističkoj partiji, još zadržalo dosta socijalističkog nasljeđa, a očitovalo se to u djelovanju centrista (tzv. centrumaša), koji su, iako pripadnici tako orijentiranih sindikata, zastupali teze o tome da nije nužna povezanost s Komunističkom partijom, da nije potrebno stvaranje jakih industrijskih saveza, da nije nužna beskompromisna klasna borba. Oni su

se samo na riječima izjasnili za program i akciju Komunističke partije, a na djelu su, preplašeni represalijama režima, bili bliski socijaldemokratima, reformistima. Centristi, iako nisu imali izrazitijeg utjecaja na radnike, jer se njihova djelatnost i očitovala u vodstvima pojedinih saveza, pa i u samoj upravi Centralnoga radničkoga sindikalnog vijeća, činili su smjetnje ujedinjenju sindikalnih organizacija na osnovi stvaranja jedinstvenih industrijskih saveza, tako da konačno ujedinjenje sindikalnog pokreta u organizacijama CRSVJ-a nije provedeno do kraja postojanja CRSVJ-a. Vidjelo se to po tome što je još od travnja 1919. godine (a tada je bilo zaključeno da se ujedinjenje ima izvršiti u roku od tri mjeseca) ujedinjavanje pojedinih struka radnika teklo dosta sporo i nije bilo gotovo ni završeno do zabrane rada CRSVJ-u u prosincu 1920. godine. Kongresi ujedinjenja pojedinih struka radnika – kao živežara, privatnih namještениka, brijača i vlasuljara, drvodjelskih radnika itd. održavani su tek od jeseni 1920. godine.

Dakako da se ta situacija odrazila i u svakodnevnoj aktivnosti tih sindikata, jer nije ostvareno načelo jedno poduzeće – jedan sindikat, jedan industrijski savez za sve radničke iste struke ili jedne industrijske grane, pa se događalo da u jednom poduzeću ili tvornici djeluje i po nekoliko strukovnih sindikata. To je slabilo efikasnost sindikata, efikasnost radničke borbe. Pogotovu je to bilo značajno u vrijeme revolucionarnog previranja, kakve su bile 1919. i 1920. godine, kad su svakodnevno nicali novi, spontani radnički pokreti, a nije bilo efikasne organizacije koja bi ujedinjavala sav taj buňt i otpor, svu borbu radničke klase za promjenu njezina radnoga i materijalnog položaja. Pokreti radnika, od tarifnih akcija do štrajkova, tako su bujali da gotovo nije bilo mjesta u Jugoslaviji gdje je bilo radnika a da nije izbio neki pokret za promjenu i poboljšanje njihovih radnih i materijalnih uvjeta. Da su u to vrijeme postojali i bili efikasni jedinstveni sindikati sigurno je da bi ti pokreti i štrajkovi bili izvedeni bolje i uspješnije. Jer, dok su komunistički orijentirani sindikati (odmah poslije osnivanja CRSVJ-a ujedinjeni su bili konobari, bili su okupljeni željezničari, brodari, tramvajci, poštansko-telegrafski radnici u Savezu transportnih i saobraćajnih radnika – koji je bio kičma CRSVJ-a, od početka 1920. godine ujedinjuju se tipografski radnici, tvornički radnici, monopolski radnici, itd.) vodili uporne akcije za poboljšanje položaja radnika (iako ih u tome donekle

sprečava i politika centrumaša a koji nastoje ublažiti borbu, svesti ju na kompromis), socijaldemokratski sindikati pod pritiskom samih radnika pristaju na vođenje tarifnih i štrajkaških akcija, ali ih, u skladu sa svojom koncepcijom o sindikalnom radu, nastoje voditi na miran način. Ipak, posred svih tih problema i teškoća, tokom 1919. i 1920. godine vodilo se toliko štrajkaških i tarifnih akcija, od kojih su mnoge prerasle lokalne okvire i postale generalni prosvjedi radnika iz cijele zemlje, da se s pravom može reći kako je to bilo vrijeme bujanja takvih akcija, vrijeme koje se više nikad nije ponovilo u toku postojanja Kraljevine Jugoslavije. I kasnije su pokreti radnika imali intenzitet, ali više nikada nisu bili tako masovni i tako učestali. To je vrijeme kad radnička klasa pod rukovodstvom KPJ i komunistički orijentiranih sindikata vodi i izrazito političke štrajkaške akcije – kakav je bio dvodnevni generalni štrajk u ljeto 1919. godine kad su radnici u Jugoslaviji, pridružujući se akciji međunarodnog proletarijata osudili intervenciju kapitalističkih država protiv mlade Sovjetske Rusije i Sovjetske Mađarske. Koliki je bio polet radničke klase Jugoslavije da se solidarno pridruži međunarodnom proletarijatu vidi se i po tome što su u tom štrajku sudjelovali i socijaldemokrati. Radnici su tada vodili i takve akcije koje su u toku svog trajanja postale izraz političkog nezadovoljstva – jedna od tih akcija je i generalni štrajk željezničara poveden u noći između 15. i 16. travnja 1920. godine kad je u cijeloj zemlji štrajkalo više od 50.000 željezničara. Njima su se potkraj travnja 1920. godine svojom solidarnošću pridružili i drugi radnici u zemlji u toku dvodnevnih štrajkova solidarnosti. Zahvaljujući oportunizmu vodstva u Savezu transportnih i saobraćajnih radnika, činjenici što se buržoazija u to vrijeme već sasvim pripremila da brani svoje interese i brzo reagira (u generalnom štrajku u ljeto 1919. godine postignuto je puno iznenadenje, pa organ vlasti gotovo da nisu intervenirali), a dakako i zato što su tim štrajkom bili pogodeni vitalni interesi privrede – štrajk je na silu, u krvi, ugušen zločinom u Ljubljani na Zaloškoj cesti, kad je ubijeno nekoliko i ranjeno više desetaka golorukih radnika. Proglašena je i mobilizacija željezničara. Posljedice toga u krvi ugušenog otpora željezničari Jugoslavije osjećali su još dugo godina: njima je bilo otežano sindikalno organiziranje i djelovanje. Političko značenje dobio je i generalni štrajk rudara Slovenije, kojima su se pridružili i rudari Bosne i Hercegovine u prosincu

1920. godine. Rudari su tražili poboljšanje uvjeta rada i veće nadnica, ali su poslodavci i organi vlasti odbili njihove zahtjeve. Zbog toga je rudarski otpor u Bosni i Hercegovini sve više jačao (rudarima iz Slovenije priznati su neki zahtjevi kako bi ih se udaljilo od bosansko-hercegovačkih rudara). Rudari su se okupili u malom selu Husinu odlučni da ostanu uporni do kraja: na njih je poslana naoružana žandarmerija, a u pripravnosti je bila i vojska. Buna je ugušena u krvi i nakon svega slijedila je »Obznama« i zabrana rada svim komunistički orijentiranim organizacijama. To je bila specifičnost tog razdoblja, a slično će se ponoviti uoči drugog svjetskog rata, kad su sve brojniji politički štrajkovi u organizaciji Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije, a na inicijativu ilegalne KPJ, ali tada više-manje manjih razmjera.

U tim burnim godinama, vremenu revolucionarnog vremena. Partija i njezini sindikati našli su mogućnost da organiziraju marksističko obrazovanje svojih članova i drugih radnika. Činili su to na razne načine: posredstvom novina, koje su izlazile u većim mjestima i gradovima (u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, itd.), održavanjem predavanja i kroz političke škole. U tim su se školama organizirala predavanja o temama iz prošlosti radničkoga svjetskog i domaćeg pokreta, a posebno iz sindikalnog pokreta. Prva takva škola otvorena je 15. svibnja 1919. godine u Zagrebu i okupljala je sedamdesetak polaznika. Predavači su bili radnički prvaci. Polaznici su pohađali nastavu u večernjim satima. Škola je radila, uz prekide, sve do kraja 1920. godine.

Tokom 1919. i 1920. godine vodilo se toliko uspješnih sindikalnih akcija, od tarifnih pokreta do štrajkova, da je radnička klasa u cijeloj zemlji uspjela izboriti poboljšanje svog položaja. U tome su prednjačili komunistički orijentirani sindikati, pa se može reći da je zabrana rada Centralnom radničkom sindikalnom vijeću potkraj 1920. godine došla u vrijeme kad je njihov rad, bez obzira na sve proturičnosti njihova unutrašnjeg razvoja, dobio svoju punu potvrdu i pokazalo se da su radnici pod njihovim vodstvom stalna prijetnja postojećem režimu i buržoaziji kao klasi.

U razdoblju od 1921. do 1929. godine, dakle u vrijeme kad djeluju Nezavisni sindikati – što je bilo popularno ime za Međusavezni sindikalni odbor (odnosno nešto kasnije Centralni radnički sindikalni odbor), kojeg su komunisti os-

novali u rujnu 1921. godine na konferenciji 12 strukovnih saveza održanoj u Beogradu, nema više tako čestih i tako masovnih akcija koje bi imale političko značenje, iako je i rad tih sindikata usko vezan uz Komunističku partiju Jugoslavije.

Unutrašnje proturječnosti u CRSVJ-u, što su bile iste kao i u samoj KPJ, imale su odraza u vremenu neposredno nakon zabrane rada CRSVJ-u, a isto tako i kasnije u Nezavisnim sindikatima. Naime vodstvo Partije i sindikata nije se odmah snašlo u uvjetima ilegalnosti, odnosno nije se moglo prilagoditi uvjetima ilegalnosti, pa je pokušavalo legalizirati sindikalni rad, a u tome su uvelike utjecali centristi koji su, iako poraženi u toku 1920. godine (najprije u Hrvatskoj, a zatim i u ostalim dijelovima zemlje) još imali neke pozicije u sindikalnim vrhovima, pa su pristajali na sve uvjete vlasti tj. bili su spremni da kao osnovu sindikalnog rada prihvate neutralnost od bilo koje partie. Tome je, dakako, pridonijela i konkretna situacija u sindikalnom pokretu – socijaldemokrati su iskoristili nastalu situaciju, pokušavali su, a mnogo su puta i uspjeli, da preuzmu u svoje ruke imovinu zabranjenih sindikata, njihove prostorije i dakako – članove. Kako su oni vodili više-manje jalovu politiku, jer su samo govorili o borbi, a nisu je bili spremni voditi, velik dio članova zabranjenog CRSVJ-a ostao je u nemogućnosti da se legalno sindikalno organizira, a potrebe za organiziranim sindikalnom akcijom su dakako i nadalje postojale. U svibnju 1921. godine činilo se da su problemi riješeni jer je privremeno bilo dozvoljeno sindikalno organiziranje u novom CRSVJ-u. No, nakon atentata na ministra unutrašnjih poslova Draškovića, u ljeto 1921., i nakon donošenja Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretku u državi, u kolovozu 1921. godine, svaki dalji rad na organiziranju radnika u bilo kojem obliku koji bi podsjećao na CRSVJ bio je onemogućen. Zato se moralo prići drugoj taktici: na inicijativu Saveza kalendarskih radnika (koji je slučajno ostao raditi) povedenia je akcija da se osnuju novi sindikati koji bi u svom programu imali nezavisnost od bilo koje političke stranke. Tako su nastali popularni Nezavisni sindikati. Oni su formalno istaknuli nezavisnost od bilo koje političke organizacije, ali u osnovi njihova rada bila je uska povezanost s ilegalnom KPJ.

I Nezavisni sindikati moraju rješavati unutrašnje suprotnosti, jer se i u njihovim redovima – uglavnom u vod-

stvu, kao i u KPJ javljaju frakcije. Frakcijske su borbe umnogome pridonijele da rad Nezavisnih sindikata nema onu snagu koju bi imao da nije bilo nesuglasica u vodstvu. Desnica u njihovu vodstvu nastojala je podvrći rad Nezavisnih sindikata jednoj centrali i tako osigurati svoj dominirački utjecaj. Pri tome se izravno gušila inicijativa i samostalnost pojedinih strukovnih saveza (i Nezavisni su se sindikati sastojali iz organizacija – saveza koji su okupljali pojedine struke radnika, npr. Savez radnika metalske industrije i obrta Jugoslavije, Savez radnika šivačko-odjevne industrije i obrta, itd.) u pojedinim dijelovima zemlje, a također je bila i protiv stvaranja industrijskih saveza u strahu da će se okupljanjem tvorničkih ili poljoprivrednih radnika rasplamati klasna borba. Uz to desničari nisu bili za to da se i u svakodnevnim, malim akcijama vodi beskompromisna klasna borba strahujući od progona režima i zabrane rada sindikata. Frakcijske su se borbe, odnosno nejedinstvo u vodstvu posebno pokazale u vezi s pitanjima jedinstva sindikalnog pokreta koje se po direktivi Kominterne imalo ostvariti s reformističkom strujom u radničkom pokretu. Ta je aktivnost imala svoju kulminaciju tokom 1925. godine i neki desničari iz vodstva Nezavisnih sindikata (koji su doduše bili isključeni zbog svog rada) pridonijeli su stvaranju reformističkoga Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ) u listopadu 1925. godine, kad je zapravo promijenjeno ime Glavnog radničkom savezu, a ni izdaleka nije bilo ostvareno sindikalno jedinstvo. Frakcijske su se borbe rasplamsale i u ljetu 1927. godine kad je desnica u vodstvu Nezavisnih sindikata pokušala rascijepiti sindikalni pokret u Hrvatskoj, nastojeći da se stvore dva sjedišta Nezavisnih sindikata jedan u Zagrebu (gdje ona nije imala utjecaj) i jedan u Osijeku (gdje su desničari imali podršku). No, tome su se oduprli sami radnici: protiv takve politike izjasnili su se radnici u Beogradu, a pogotovu je u tome bila značajna akcija Josipa Broza, tada sekretara Saveza radnika metalske industrije i obrta za područje Hrvatske i Slavonije i člana Izvršnog vijeća Mjesnoga sindikalnog vijeća za Zagreb (što su mu bile legalne funkcije) i organizacijskog sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb (što mu je bila ilegalna dužnost), koji je uspio osujetiti taj manevar desnice, pa se rad Nezavisnih sindikata na području Hrvatske i dalje odvijao u skladu sa zaključcima kongresa tih sindikata iz ljeta 1927. godine na kojem je osuđeno svako frakcionaše-

nje. Na tom je kongresu donesena i odluka da se radi na stvaranju industrijskih saveza na osnovi njihove snage i sposobljenosti u pojedinim dijelovima zemlje, a na načelima demokratskog centralizma i proleterske demokracije, ali to načelo nije ostvareno u organizaciji Nezavisnih sindikata sve do kraja njihova rada – osim u Sloveniji.

Ti su sukobi u vodstvu Nezavisnih sindikata često one mogućavali jedinstvo njihove akcije pogotovu stoga što su ti sindikati uz to bili izvrgnuti čestim progonima od strane organa vlasti, a imali su i protivnike u sindikalnom pokretu uopće. Njihove su organizacije bile pod stalnom paskom režima, povremeno i privremeno zabranjivane u pojedinim mjestima, a 1924. godine i u cijelim tadašnjima pokrajinama – u Sloveniji, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. Do te zabrane je došlo zbog krvavih događaja u Trbovlju, radničkom i komunističkom centru, kad su pripadnici profašističke organizacije Orjune s oružjem i uz naklonost policije napali goloručke radnike. Na to su radnici odgovorili protestnim štrajkovima, od kojih se jedan – onaj u Zagrebu pretvorio u generalni štrajk u kojem je sudjelovalo oko 10.000 radnika, studenata, pa i seljaka iz okolnih sela (održan 10. lipnja 1924. godine). Nakon toga je slijedila zabrana rada Nezavisnim sindikatima na području Slovenije, a iza toga u Dalmaciji i Bosni I Hercegovini. Zabrana je povućena samo u Dalmaciji, pa je tu, kao i u ostalim dijelovima zemlje, rad nastavljen do konačne zabrane u siječnju 1929. godine.

Nezavisni su se sindikati na liniji stvaranja jedinstvene proleterske fronte zalagali za jedinstvo akcije svih radnika, i onih organiziranih u drugim sindikalnim organizacijama i neorganiziranih i, dakako, svojih članova. Tako su nudili suradnju i socijalistički orientiranim sindikatima – jedan od takvih primjera je, npr. bila solidarnost izražena 1923. godine pomorcima koji su pod vodstvom reformističkog Saveza jugoslavenskih pomoraca tri mjeseca štrajkali tražeći bolje radne i materijalne uvjete. Međutim, socijalisti nisu htjeli solidarnost, zajedničku akciju izgavarajući se da prilike za suradnju nisu prikladne a u stvari bojeći se revolucionarnih akcija. Nuđena je suradnja i Hrvatskom radničkom savezu, ali dok su radnici pristajali na jedinstvo akcije, vodstvo toga saveza je na svakom koraku odbijalo bilo kakvu zajedničku akciju osjetivši, s pravom, da će te akcije biti protiv njihove politike i ideja koje su zastupali. I pored svojih unutrašnjih problema Nezavisni su sindikati, isto kao i Centralno rad-

ničko sindikalno vijeće, vodili brojne akcije svih vrsta radnika za promjenu i poboljšanje njihova materijalnog položaja. O tome govore i podaci Inspekcije rada koja je morala evidentirati tarifne i štrajkaške pokrete: npr., tokom 1922. godine u cijeloj Jugoslaviji bila su organizirana 163 štrajka sa oko 40.000 štrajkaša i 276 tarifnih akcija u kojima su bila obuhvaćena 942 poduzeća i oko 48.000 radnika. Većinu tih akcija vodili su Nezavisni sindikati, koji su tada u cijeloj zemlji imali oko 30.000 članova, što govori, kad se usporedi s daleko manjim brojem socijalistički orientiranih sindikata i njihovih akcija, da se utjecaj Nezavisnih sindikata širio i na druge radnike. Od tih akcija 1922. godine spomenut ćemo samo neke – štrajk brodara na Čukarici, pilanskih radnika u Drvaru, metalkih radnika i rudara u Sloveniji, drvenjelaca u Sisku, Capragu, Nišu, Vukovaru. Tokom 1923. godine povećao se i broj članova Nezavisnih sindikata za pet do deset tisuća članova u cijeloj zemlji, a te su godine ovi vodili brojne ekonomski, ali i političke akcije. Da spomenemo značajnije: štrajk metalaca u Celju, generalni štrajk željezničara Slovenije, opći štrajk rudara u Hrvatskoj, štrajkove kožaraca u Vojvodini, štrajk oko 10.000 rudara u Sloveniji, itd. U slijedećim godinama, u vezi s frakcijskim sukobiima, ali i općom političkom situacijom, pogotovo nakon zabrane rada Nezavisnim sindikatima u Sloveniji i Bosni i Hercegovini, pada brojno stanje članstva tako da, npr. 1927. godine, Nezavisni sindikati imaju oko 21.000 članova, a vode i daleko manje tarifnih i štrajkaških pokreta.

Međutim, povijest Nezavisnih sindikata je usprkos sve му povijest klasnih borbi, povijest nemirenja s postojećom situacijom – i to razlikuje Nezavisne sindikate od svih drugih sindikalnih organizacija tog vremena. Socijalistički orientirani sindikati u to vrijeme, a nisu progonjeni i pod pa skom režima, svode svoje djelovanje na dokazivanje radničkih prava, a ne na njihovo oživotvorenje, rade na prosvjećivanju radnika – svojih članova kako bi oni jednog dana mogli postati političkim subjektom, nastoje ublažiti postojeće suprotnosti građanskog društva prema formuli »biti za ono što se može postići mirnim putem«, tj. reformama. Ti su sindikati imali u svojim rukama ustanove za zaštitu radnika – Radničke komore od njihova osnutka 1922. godine, utjecaj u burzama rada, uredima za osiguranje radnika, radili su uglavnom u punoj legalnosti, pa su tako bili u prednosti pred Nezavisnim sindikatima. No, njihova neborbe-

nost, njihova sklonost kompromisu, njihovo odbijanje zajedničkih akcija s Nezavisnim sindikatima (a odbijali su suradnju, dakako iz drugih razloga, i s Hrvatskim radničkim savezom, slično kako je taj savez odbijao i njih) značila je rušenje jedinstva ne samo sindikalnog pokreta nego i radničke klase u cijelini.

Nezavisni su sindikati također razvijali široku aktivnost na prosvjećivanju radnika, na organiziranju kulturne, prosvjetne i sportske aktivnosti svih radnika, tražeći načine i putove kako da se radnička klasa i na tom polju samostalno izrazi i organizira. U tome su posebno mjesto imali brojni listovi Nezavisnih sindikata širom zemlje, od kojih je najpoznatiji »Organizovani radnik« što je izlazio u Beogradu i Zagrebu, »Strokovna borba« u Ljubljani, »Radničko jedinstvo« u Sarajevu, »Szervezett Munkas« u Subotici.

Posebna vrsta aktivnosti Nezavisnih sindikata bilo je organiziranje proslava u povodu datuma iz povijesti revolucionarnoga radničkog pokreta – datum Lenjinova rođenja i smrti, oktobarske revolucije, osmi mart, prvomajski praznici. Ti su sindikati razvijali široku aktivnost na uključivanje u međunarodni sindikalni pokret. Bili su članovi Crvene sindikalne internationale ili Profinterne, organizacije nastale 1921. godine i raspuštene 1937. godine, koja je bila u uskoj vezi s Komunističkom internacionalom. Iskazivali su solidarnost s borbom radnika u svijetu – npr., u vezi s osudama talijanskih radnika u SAD-u Saccoa i Vanzettija 1927. godine, skupljali su priloge za internacionalnu radničku pomoć i druge slične akcije.

Zbog svog takvog rada, a također kao jedna od organizacija ilegalnoga komunističkog pokreta, Nezavisni su sindikati došli odmah pod udar šestojanuarskog režima uvedenog u siječnju 1929. godine. Zabranjen im je rad u cijeloj zemlji, policija je gdje god je to mogla zaplijenila njihovu imovinu, zapečatila prostorije. Prestala su izlaziti i njihova glasila. Činilo se u prvo vrijeme da je buržoazija ostvarila svoje dugogodišnje namjere i da neće biti mogućnosti za legalno sindikalno djelovanje komunista i njihovih simpatizera.

. Ali komunisti i njihovi simpatizeri i pristalice, članovi Nezavisnih sindikata nisu odustali od borbe. Nije odustala, dakako, ni Komunistička partija iako se glavna oštrica terora šestojanuarskog režima okomila upravo na tu ilegalnu stranku, makar su njezine organizacije desetkovane, mnogi

istaknuti i manje istaknuti borci ubijeni ili odvedeni na robiju, iako je u prvom trenutku izgledalo da će režim slaviti svoju pobjedu. Kako su gotovo odmah, u nekim krajevima prije, u nekima kasnije, komunisti obnovili rad, tako su i oni zaduženi za sindikalni rad, ili članovi zabranjenih Nezavisnih sindikata, odlučili da počnu s novim akcijama, da se ne predaju. U tome je već postojalo iskustvo u Sloveniji – gdje su članovi zabranjenih Nezavisnih sindikata još od 1924. godine počeli ulaziti u URSSJ-ove podružnice, omasovili ih i pretvorili u borbene radničke organizacije. U tome su nalazili sada vlastite putove, posebno na području Hrvatske, iako su, dakako, bili usmjeravani direktivama CK KPJ, koji se tada nalazio u inozemstvu. Naime, dok je CK, podržavan od Kominterne, donio direktive o stvaranju ilegalnih sindikata, zatim stvaranja grupe Revolucionarne sindikalne opozicije, ilegalne organizacije koja je morala raditi legalno, da bi se kasnije njezina zadaća iskazivala na jedini mogući način, a to je uklapanje u postojeću situaciju, komunisti u zemlji, a u prvom redu u Hrvatskoj (u Sloveniji su tada imali već svoja uporišta u URSSJ-u), snašli su se i mimo direktiva počeli ulaziti u reformistički Opći radnički savez, a zatim, kad ta aktivnost nije bila primjerena za cijelu zemlju jer Opći radnički savez nije imao svuda svoje podružnice, u Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije koji je bio rasprostranjen u cijeloj zemlji. Ta je njihova aktivnost sankcionirana u ljeto 1932. godine direktivom Centralnog komiteta KPJ o ulasku komunista u legalne, reformističke sindikate, a zatim i odlukom Četvrte zemaljske konferencije održane u prosincu 1934. godine kad je zauzet stav da se treba razviti široka aktivnost na pretvaranju reformističkih u borbene sindikate tako što će se masovno ulaziti u URSSJ i to u cijeloj zemlji (na području Dalmacije komunisti i njihovi simpatizeri su najprije ušli u URSSJ, a zatim u Opći radnički savez, omasovili ga, da bi 1934. godine i oni konačno prešli u URSSJ). Proces ulaska komunista u URSSJ-ove organizacije slično je tekao u cijeloj zemlji, negdje prije, negdje poslije. U sklopu URSSJ-ovih saveza komunisti i njihovi simpatizeri nailazili su na žestok otpor socijalista koji nisu čak prezali ni od denunciranja policiji. Ipak, upornost, komunista, njihova svakodnevna aktivnost za radnike i s radnicima, uskoro im je omogućila da steknu čvrste pozicije u podružnicama, a zatim i u višim forumima URSSJ-a, pa su tako oni vodeća snaga u URSSJ-u na području Hrvatske,

Crne Gore i Vojvodine već od 1936. godine, na području Dalmacije od ljeta 1937. godine a na području cijele Jugoslavije od Četvrtog kongresa URSSJ-a (u čijoj se pripremi angažirao i sam generalni sekretar KPJ – Josip Broz Tito) održanog u travnju 1938. godine u Zagrebu. Na tom kongresu iskazalo se jedinstvo radničke klase okupljene u URSSJ-ovim savezima širom zemlje. Od tog vremena pa sve do zabrane rada URSSJ-u, potkraj 1940. godine, može se govoriti o tom sklopu sindikata raznih struka radnika (u URSSJ-u je djelovao Savez metalских radnika, Savez živežnih radnika, Savez drvodenjelskih radnika, Savez građevinskih radnika, Savez šivačko-odjevnih radnika, Savez kožarsko-prerađivačkih radnika, Savez brijačko-vlasuljarskih radnika, itd.) kao o komunistički orijentiranoj organizaciji, iako su u njemu, posebno u centrali saveza u Beogradu, još imali jake pozicije socijalisti. No nisu imali podrške u podružnicama širom Jugoslavije. Njihov otpor komunistima bio je to žešći što su bili slabiji u članstvu, u bazi saveza. Oni su, među ostalim, pridonijeli da dođe do definitivne zabrane rada URSSJ-u svojim stalnim javnim optuživanjem komunista da rade protiv društvenog sistema, svojom politikom denuncijacije, svojim odlukama o isključivanju iz URSSJ-a ne samo pojedinih istaknutih aktivista nego i cijelih podružnica i Saveza, kao i Pokrajinskih uprava URSSJ-a.

Bez obzira na te napade socijalista na komuniste u URSSJ-u se od polovice tridesetih godina u cijeloj zemlji (iako negdje i prije – kao u Sloveniji i Hrvatskoj) odvija široka aktivnost na organiziranju tarifnih i štrajkaških akcija svih radnika – ne samo onih što su organizirani u URSSJ-u nego i u drugim organizacijama, pa i neorganiziranih – kako bi se promijenili radni i materijalni uvjeti. Te akcija ekonomskog karaktera postaju sve više čin političkog otpora jer okupljaju velik broj radnika, jer se u njima postavljaju i određeni politički zahtjevi, od zahtjeva za slobodnim sindikalnim organiziranjem, obilježavanjem prvog maja, slobodnim biranjem radničkih povjerenika do otpora skupoći, otpora nedemokratskim metodama u politici i društvu, otpora fašizaciji zemlje. Taj val radničkog otpora počinje tokom 1934. godine da bi, pojačan u 1935. dosegao kulminaciju 1936. godine, kad samo na području Hrvatske štrajka više od 40.000 radnika u 241 štrajku (tu su uračunati i štrajkovi koje je vodio Opći radnički svez, te Hrvatski radnički svez) kad su se u svim mjestima gdje su bili organizirani u

URSSJ-u vodile akcije (npr. generalni štrajk građevinskih radnika koji je zahvatio nekoliko desetina tisuća radnika u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu, u Sloveniji, u Makedoniji; generalni štrajk tekstilaca u Sloveniji; tekstilaca u Varaždinu; rudara na Kosovu u Trepči, masovni štrajkovi poljoprivrednih radnika u Vojvodini). Radniči se tada još zadržavaju u krugu svojih tvornica i radionica – koje često zauzimaju i brane ulaz policiji i štrajkolomcima, ali sve to daje ekonomskim akcijama i političko značenje. U godinama koje su slijedile takvih akcija nije bilo mnogo, ali one koje se vode nedvosmisleno pokazuju da se radnici više ne zadovoljavaju samo borbom za promjenu ekonomskog položaja. Oni u toku štrajkova izlaze iz radionica i tvornica, posebno u političkim manifestacijama, na ulicama gradova traže ostvarenje svojih prava – takvi su štrajkovi i demonstracije u jesen 1939. godine širom zemlje, prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940. godine, generalni štrajk u mnogim gradovima Dalmacije u rujnu 1940. godine, štrajk u aeronautečkoj industriji i Beogradu i Zemunu 1940. godine, štrajkovi u Bosni i Hercegovini, itd. URSSJ je tih godina bio organizacija u kojoj je KPJ, odnosno KP Slovenije i KP Hrvatske, imala punu podršku. Postao je legalnom bazom novih partijskih kadrova, njihova škola, uporište pomoći kojega je Partija mogla utjecati i utjecala je na radnike, na organizirane i na neorganizirane. Ti su sindikati tada postali pojam klasnoborbenih organizacija, organizacija koje su svakodnevno bile u akciji: od ekonomskih i političkih do kulturno-prosvjetnih zadataka i programa.

Pomoći URSSJ-a, sve do 1939. godine komunisti su stekli određen utjecaj i na radničke komore, a pogotovo na povjereništva tih ustanova u mnogim gradovima i mjestima širom zemlje – osim glavnih gradova. Te godine u svoje ruke radničke komore u Zagrebu i Splitu u svoje ruke preuzima Hrvatski radnički savez, a u nekim dijelovima Jugoslavije – JUGORAS (koji već od 1937. godine ima u svojim rukama Radničku komoru u Skoplju).

Posebnu ulogu u širenju utjecaja KPJ u URSSJ-u, u sindikalnom pokretu, u radničkoj klasi i na mobilizaciji radnika svih vrsta imali su sindikalni listovi koji su često bili i jedina legalna glasila KPJ u mnogim društvenim pitanjima a ne samo sindikalnima. Takav je list bio »Radnik« – pokrenut 1936. godine i zabranjen 1938. godine koji je izdavala Pokrajinska uprava URSSJ-a u Zagrebu, a zatim »Glas sindi-

kalno organizovanih radnika« tokom 1939. i 1940. godine, što je također izlazio u Zagrebu, te »Radnički tjednik« tokom 1940. godine, a izlazio je u Zagrebu. Sličnu su ulogu imali »Radnički glasnik« u Beogradu, »Delavski obzornik« u Sloveniji, »Radnik« u Dalmaciji.

Posredstvom URSSJ-a komunisti i njihovi simpatizeri radili su na jedinstvu radničkog pokreta a kao bazi Narodne fronte slobode političke akcije što se razvija nakon VII kongresa Komunista u ljeto 1935. godine u mnogim evropskim zemljama i u svijetu kako bi se okupile sve napredne snage u borbi protiv rastuće opasnosti od fašizma. Komunisti u URSSJ-u pozivali su na jedinstvo organizacije i akcije sve radnike i u tome su često imali uspjeha, zahvaljujući svome radu među radnicima. U provođenju tih svojih zadataka komunisti su u URSSJ-u nailazili na otpor socijalista u vodstvu saveza (propao je tako pokušaj stvaranja Jedinstvene raničke partije 1935. godine u kojem je osnova imala biti jedinstvo sindikalnog pokreta), ali i na sistematsko odbijanje vodstva Hrvatskoga radničkog saveza, te svih drugih sindikata. Vodstvo Hrvatskoga radničkog saveza što je znalo zapravo Hrvatske seljačke stranke odbijalo je bilo kakvu pomisao o suradnji s komunistima, naglašavajući da jedinstvo radničkog pokreta, odnosno sindikalnog pokreta, pa čak i vođenje zajedničkih akcija s komunistima (koji su jedini i nudili suradnju, jer su socijalisti i tada, kao i prije, svaku suradnju s Hrvatskim radničkim savezom odbijali) znači izdaju hrvatskih nacionalnih interesa, koje, kako su govorili, jedino zastupa i ima pravo zastupati Hrvatska seljačka stranka i pokret koji ona vodi (nakon jeseni 1935. godine HSS je razvila široku aktivnost u svom prodoru u sve strukture društva u Hrvatskoj, a posebno agresivno među radnicima, na tom području i šire). Dok je vodstvo HSS-a, odnosno Hrvatskoga radničkog saveza, odbijalo svaku mogućnost suradnje, radnici, članovi tog saveza, sami, bez dozvole vodstva, bili su za suradnju te su vodili zajedničke akcije s URSS-ovim podružnicama (ponajviše se to zbivalo u štrajkovima, ali i u drugim akcijama). Uz to, od vremena uspostave Banovine Hrvatske u jesen 1939. godine, u mnogim mjestima Hrvatske posebno u Dalmaciji i u Hrvatskom zagorju) komunisti i njihovi simpatizeri ulaze u HRS-ove podružnice i tamo provode, koliko je to moguće, zbog stroge centraliziranosti Hrvatskoga radničkog saveza u kojem je svaka odluka ovisila o centrali saveza, politiku i taktiku Komunističke

partije o radu u sindikatima. Tako se na djelu, kad se nije moglo organizacijski i uz podršku vodstva, provodila ideja o jedinstvu radničkih akcija.

Slično se događa i u drugim dijelovima Jugoslavije, gdje su radnici organizirani u URSSJ-u vodili zajedničke akcije s JUGORAS-om u Bosni i Hercegovini, pa i na području Hrvatske, itd.) ili s drugim organizacijama (u Sloveniji). U tim se godinama komunistički pokret, pa i rad u sindikatima, posebno nakon dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije – kad je Partija prerasla iz organizacije što se opredijelila za revoluciju u revolucionarnu silu koja se ospособila za te sve svoje zadatke i vodila pripreme da revoluciju i ostvari.

Prije nego što je režim Cvetković-Maček donio odluku o zabrani rada URSSJ-u kao komunistički orientiranoj organizaciji (što se zbilo potkraj prosinca 1940. godine) a zbog situacije u samom sindikalnom pokretu, zbog podrške režima Hrvatskom radničkom savezu u Hrvatskoj i JUGORAS-u u drugim dijelovima Jugoslavije, zbog rascjepkanosti sindikalnog pokreta, zbog sve veće prijetnje opstanku URSSJ-a, KPJ na svojoj Petoj zemaljskoj konferenciji (u listopadu 1940. godine) donosi odluku o stvaranju odbora radničkog jedinstva u svim tvornicama i radionicama širom Jugoslavije. U tim su odborima trebali da budu, a i bili su, organizirani radnici, bez obzira na njihovu pripadnost URSSJ-u, HRS-u ili JUGORAS-u, te bilo kojoj drugoj sindikalnoj organizaciji. Taj se organizacijski oblik od samog početka pokazao uspješnim, a njegova prava uloga i značenje izraženi su nakon zabrane rada URSSJ-u, tj. u toku prvih mjeseci 1941. godine, u mjesecima pred slom Kraljevine Jugoslavije i okupacije zemlje. Tada su odbori radničkog jedinstva organizirali proteste protiv zabrane rada URSSJ-u – kakvi su protesti organizirani širom Jugoslavije, a zatim i mnoge tarifne i štrajkaške akcije.

U tim je godinama, točnije od polovice tridesetih godina, KPJ stekla utjecaje i u specijaliziranoj sindikalnoj organizaciji kakav je bio Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovачkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (SBOTIĆ) i to na području cijele Jugoslavije (u dvadesetim je godinama imala utjecaj na taj savez – koji je imao dugu tradiciju još od prije prvoga svjetskog rata – u Beogradu), pa je taj savez djelovao u skladu s programom i praksom KPJ o radu u

sindikatima. Tako je KPJ u tim godinama imala doista široku bazu među radnicima, pogotovo ako se uzme u obzir da je u svojim akcijama posredstvom URSSJ-a, koji je u vrijeme svog Četvrtog kongresa u travnju 1938. godine imao oko 100.000 članova, a uoči zabrane rada oko 150.000 članova širom zemlje, okupljala mnogo veći broj radnika nego što ih je bilo organizirano. Isto to važi i za SBOTIĆ, koji je imao desetak tisuća članova u cijeloj zemlji.

Pitanja:

- 1. Koje su osnovne značajke komunističkog rada u sindikatima u razdoblju između dva svjetska rata?*
- 2. O čemu je ovisio uspjeh komunista u sindikatima?*

ULOGA KOMUNISTIČKI ORIJENTIRANIH SINDIKATA U OKUPLJANJU RADNIČKE KLASE

Komunistička je partija, dakle, u cijelome međuratnom razdoblju, u svom odnosu prema sindikatima i u radu u sindikatima, imala dosljedan stav, bez obzira na slabosti koje su se izražavale na različite načine: sindikati su za nju bili dio komunističkog pokreta, posredstvom sindikata također se vodila klasna borba radnika, prije svega ekonomске akcije, ali i, u uvjetima ilegalnosti KPJ, dio političkih i društvenih akcija koje je inicirala i vodila ta stranka. Zato je sindikalni pokret već po svojoj namjeni imao važnu ulogu i zadaću u općoj borbi radničke klase za izmjenu postojećega društveno-političkog sistema, zato je taj pokret i davao i dao mnoge istaknute partijske rukovodioce i obične članove, zato se iz članstva URSSJ-a, kao i SBOTIČ-a, i regрутirao velik broj boraca u toku NOR-a i socijalističke revolucije. Bilo je to moguće stoga što se svaki član tih sindikata, bili to komunisti, njihovi simpatizeri ili pomagači kalio u svakodnevnim akcijama tih sindikata od onih ekonomskih do onih političkih. Članovi komunistički orijentiranih sindikata, pod utjecajem politike KPJ, odnosno KPH, u praksi su pokazivali svim radnicima, i organiziranim i neorganiziranim, što znači jedinstvo sindikalnog pokreta, jedinstvo radničkog pokreta, dokazivali su na djelu da je jedinstvo radnika jedini mogući izlaz iz složenosti situacije u kojoj se odvijao sindikalni rad. Dokazivali su na djelu ne samo radničku solidarnost unutar Jugoslavije nego i na međunarodnom planu i formalno i stvarno (jedino nisu uspjeli da URSSJ postane članom Crvene sindikalne internationale jer je i u godinama kad je bio pod utjecajem KPJ ostao i dalje učlanjen u reformističku Amsterdamsku sindikalnu internacionalu). U Jugoslaviji je, zbog općih društvenih i političkih uvjeta, sindikalni pokret rascjepkan, politički podijeljen, relativno slab. U njemu su vladale takve suprotnosti da među njegovim glavnim strujama nije bila moguća suradnja bilo koje vrste. Te su suprotnosti i razlike nastojali premostiti jedino komunisti; pa su oni bili jedini branitelji i borci za jedinstvo radničkog pokreta, za jedinstvo sindikalnog rada, za jedinstvo radničke klase radi suprotstavljanja jedinstvenom

nastupu kapitala. Program i politika, te praksa komunistički orijentiranih sindikata bili su jedini historijski opravdani i odražavali su prave interese radnika, ali zbog situacije u kojoj se nalazila radnička klasa, u kojoj su bile organizacije komunističkog pokreta, zbog odnosa koje je nametao vladajući sistem, zbog suprotnosti u samome sindikalnom pokretu, ti sindikati nisu mogli imati one uspjehe kakve bi postigli da nije bilo tih okolnosti. No, i pored svega toga ti su sindikati, gledajući u cjelini, bili snažna podrška politici i akciji, te organizaciji Komunističke partije Jugoslavije, njezinu čvrsto uporište među radnicima.

LITERATURA:

- M. Ašković, J. Radmilović, N. Petrović**, Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije – SBOTIC – 1902 – 1941, Beograd, 1971.
- D. Bilandžić**, Historija SFRJ, glavni procesi, Zagreb, 1978.
- J. Cazi**, Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj. Od obnove pokreta do Kongresa ujedinjenja (1917–1919), Zagreb, 1955.
- J. Cazi**, Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj. Od Kongresa ujedinjenja do Obznane (1919–1920), Zagreb, 1956.
- J. Cazi**, Nezavisni sindikati, Zagreb, I knj., 1962; II knj., 1964; III knj. (u dva sveska), 1967.
- J. Cazi**, S puta reformizma na put klasne borbe. URSSJ i rad komunista u njemu 1929–1934, Zagreb, 1977.
- J. Cazi**, Na političkoj liniji KPJ. URSSJ i rad komunista u njemu 1935–1940, Zagreb, 1978.
- J. Cazi**, Razvoj sindikata u sklopu URSSJ-a, Zagreb, 1980.
- V. Cecić**, Historija organizacije i političkih borbi grafičkih radnika Hrvatske 1870–1955, Zagreb, 1955.
- A. Hadžlović**, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918–1941, Beograd, 1978.
- A. Hadžlović**, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1933–1941, Sarajevo, 1972.
- B. Janjatović**, Politička opredjeljenost sindikainog pokreta u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju, Naše teme, Zagreb, 6/1974, 1066–1083.
- B. Janjatović**, Sindikalni pokret u Hrvatskoj 1918–1941. i političke akcije radničke klase, Naše teme, 1/1976, 157–170.
- B. Janjatović**, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936. s obzirom na politiku KPJ, Casopis za suvremenu povijest, Zagreb, 1–2/1969, 7–54 i 1/1970, 105–134.
- B. Janjatović**, Tito i sindikalno organiziranje radničke klase, Casopis za suvremenu povijest, 2/1980, 49–76.
- I. Jelić**, Komunistička partija Hrvatske 1937–1941, Zagreb, 1972.
- J. Kecman**, Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941, Beograd, 1978.
- D. Keclić**, Sindikalni pokret drvodjelskih radnika u Vojvodini 1935–1941, Novi Sad, 1978.
- D. Keclić**, Sindikalni pokret građevinskih radnika u Vojvodini, 1935–1941, Novi Sad, 1979.
- D. Keclić**, Sindikalni pokret poljoprivrednih radnika u Vojvodini 1935–1941, Novi Sad, 1980.
- D. Keclić – M. Palić**, Komunistička partija i revolucionarni radnički pokret u Vojvodini, Novi Sad, 1971, tom I, 1919–1929.
- D. Keclić – Đ. Milanović**, Komunistička partija i revolucionarni radnički pokret u Vojvodini, Novi Sad, 1971, tom II, 1929–1941. Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb, 1968.
- M. Kolar – Dimitrijević**, Radni slojevi Zagreba od 1918 do 1931, Zagreb, 1973. Pedeset godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd, 1969.
- M. Milenković**, Sindikalni pokret u Srbiji 1921–1929, Beograd, 1979.

B. Petranović, Istorija Jugoslavije 1918–1979, Beograd, 1980. Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata, Zagreb, 1968 (zbornik radova).

M. Stiplovšek, Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979.

SKJ 1919–1929. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Rijeka, 1980. Tito, radnička klasa i sindikati (zbornik radova), Beograd, 1979.

-

SADRŽAJ

	Str.
POČETAK SINDIKALNOG POKRETA NA TLU JUGO-SLAVIJE	5
Proces nastanka i razvoja sindikata u jugoslavenskim zemljama do konstituiranja sindikalnih organizacija pod utjecajem KPJ	5
KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE I SINDIKATI U RAZDOBLJU IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA	19
Obilježja društveno-ekonomske i političke situacije u Jugoslaviji između dva rata	20
Obilježja radničke klase i njezina društveno-ekonomskog položaja	24
PROGRAM, UTEMELJENOST U RADNIČKOJ KLASI I DJELATNOST KOMUNISTIČKI ORIJENTIRANIH SINDIKATA	34
ULOGA KOMUNISTIČKI ORIJENTIRANIH SINDIKATA U OKUPLJANJU RADNIČKE KLAŠE ..	49
LITERATURA	51

RAĐNICKE NOVINE

